

ЮРІЙ ВИННИЧУК РЕКОМЕНДУЄ

СОН ТІНІ

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

Наталена Королева

Сон тіні

Серия «Юрій Винничук рекомендує»

*Текст предоставлен издательством
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=48586261
Сон тині: Фоліо; Харків; 2019*

Аннотація

Наталену Королеву (1888–1966) називали Понтійською Амазонкою, княжною іспанського роду, забутою грандесою, письменницею світової теми, письменницею-казкою, найекзотичнішою постаттю у нашій літературі. Саме її життя – це вже чудова підстава для створення захоплюючого серіалу, де є все – таємниці мадридського двору, королівські інтриги, велике кохання, карколомні військові пригоди...

Батьком письменниці був граф Адріян-Георг Дунін-Борковський зі старовинного українського шляхетського роду, одна гілка якого сполонізувалася, а друга – збагатила козацьку старшину.

Мати походила з не менш старовинного іспанського роду і називалася Марія-Клара де Кастро Лячерда Фернандес де Кордоба де Медіначелі і Фігероа.

Відома авторка неодноразово перевиданих «Легенд старокиївських» Наталена Королева написала кілька історичних

повістей і романів, які, на жаль, і досі не всі знайомі сучасному читачеві. Але це справа часу.

До цього видання увійшли два романи, події яких відбуваються за часів римського імператора Публія Елія Адріана (117–138).

Роман «Сон тіні» був виданий у 1938 році і востаннє перевидавався у 1991-му. Натомість його продовження – «Останній бог» – залишалось у рукописі в пражському архіві і зараз видається вперше.

Содержание

Інакший світ	6
Сон тіні	29
I. Святочні дні	29
II. Симпозіон у гетери	55
III. В храмі Серапіса	71
IV. Пружини	87
V. Цесарки	101
VI. На Лохіасі	113
Кінець ознакомительного фрагмента.	119

Наталена Королева

Сон тіні

© Ю. П. Винничук, упорядкування, передмова, 2019

© О. А. Гугалова-Мешкова, художнє оформлення, 2019

Інакший світ

Українська література скидається на айсберг, у якого 90 % під водою, а лише 10 % над водою. Безліч творів лежать у рукописах, безліч письменників неприступні ширшому колові читачів, оскільки їхніх творів ніхто не перевидає.

Навіть така письменниця, як Наталена Королева, чий твори належать до вершинних здобутків нашої літератури, видана за час Незалежності тільки частково. А більша частина її творів залишилась у рукописах та в журнальних публікаціях.

Її називали Понтійською Амазонкою, княжною іспанського роду, забутою грандесою, письменницею світової теми, письменницею-казкою, найекзотичнішою постаттю у нашій літературі. Саме її життя – це вже чудова підстава для створення захоплюючого серіалу, де буде все – таємниці мадридського двору, королівські інтриги, велике кохання і карколомні військові пригоди.

Наталена Королева народилася 3 березня 1888 року в іспанському містечку Сан-Педро де Карденья біля Бургоса, на батьківщині легендарного лицаря Родріго Діаса де Бівара, відомого з історії як Ель Сід. Батьком майбутньої письменниці був граф Адріян-Георг Дунін-Борковський зі старовинного українського шляхетського роду, одна гілка якого сполонізувалася, а друга збагатила козацьку старшину. Мати пись-

менниці походила з не менш старовинного іспанського роду і називалася Марія-Клара де Кастро Лячерда Фернандес де Кордоба де Медіначелі і Фігероа.

За іспанською традицією дівчинку охрестили кількома іменами відразу: Кармен Фернанда Альфонса Естрелла Наталена. Такої родовитої письменниці та ще й зі своїм гербом – Кастильська Вежа і Арагонський Лев від матері та Білий Лебідь від батька – наша література ще не мала. Зрештою, ніщо й не віщувало, що з цієї іспанської шляхтянки стане українська письменниця.

Взагалі родові легенди Наталени Королевої настільки цікаві, що вона не могла їх не відтворити у своїх творах. А особливо пишалася тим, що є прямим нащадком найученішої жінки в Іспанії XVIII сторіччя – Ісидори-Марії де Лячерда, котра стала професором мадридського університету.

Оскільки граф Борковський з дитинства виховувався у Франції, то тут минала і його молодість. У 1884 році на французькому курорті у Біарріц він і познайомився з чарівною іспанкою, а одружившись, переїхав до маєтку дружини в Іспанію. Перед самим народженням Наталени туди ж приїхала з Волині мати графа Теофіля з роду Домонтовичів. Наталена називає її «литвинкою», через що деякі дослідники шукали у письменниці й литовську кров, але литвинами в Україні віддавна називали волиняків та поліщуків, а не литовців.

Мати Наталени померла через п'ять годин після пологів, а батько, як учений-ентомолог і член Французької Акаде-

мії Наук, вирушив у подорож до Африки, Індії та Цейлону. Опікуном маленької Наталени став вуйко Євгенію, але що він служив офіцером у королівської гвардії в Мадриді, то доручив дівчинку бабусі Теофілі.

Відтак чотири дитячих роки Наталена провела на Волині у бабусі у маєтку Великі Борки. Там вона і навчилася української мови. У повісті «Хрест» ці золоті дні дитинства описані з неабиякою любов'ю.

Найбільшим щастям для малої Ноель (в Україні її називали на французький манір) було вирватись з панського будинку і втекти до баби Северини, що доглядала птицю у бабусиному маєтку. «Там було затишно й тепло. Пахло сушеним зіллям, розвішаним пучками і пучечками по стінах. Баба Северина була «зілійниця»: вміла лікувати.

Перед темною іконою у срібній «шаті» висіли на шовкових ниточках гарно мальовані писанки і світилась лампадка – червона і тепла. Немов горіло то ясною офірою «за всіх і за вся» живе серце Северини, яка собі від життя уже нічого не бажала.

Знала стара і безліч казок. Не про красунь з золотим волоссям, а про те, звідки взялася на світі квітка гвоздики, чому жайворонок до сонця летить, чому чайка – татарська душа – все «ки-ги! ки-ги!» кричить.

Навесні у баби Северини аж лящало – від щебетання. Бо на всіх полицях її кухні, у ситах, решетах, скриньках та скриньочках було повно потяток: курчат, каченят, гусенят, інди-

чат, перличок. Все це – жовтеньке й пухнате, як квіточки кульбаби, вітало весну і життя.

А вікном заглядала зелена лука, гаптована блакиттю незабудьок та золотом каченців-купчаків. Коли баба Северина уперше випускала на двір своїх потяток, відбувалась ціла містерія.

Ранком того дня Северину возили «нетачанкою» до містечка, до церкви. І повертала баба урочиста й посвятна з двома просфорками. Половинку одної давала Ноель, яку називала Наталею. Довго хрестила дитину, гладила по голівці й шепотіла про «душечку», яка б мала «зглянутися на сирітську долю». Другу половинку просфори баба їла сама. Їла не так, як хліб їдять, але ніби обряд виконувала, пильнуючи, щоб не впало ані крихотки.

Тоді виймала з мисника велику філіжанку з золоченим вухом і кольоровим образком в овалі: Христос благословляє круглий хліб і келих. І відбувалось чаювання з хлібом і медом. Цукру баба Северина не вживала ніколи:

– Він грішний: крізь собачі кості його перепускають!

Діставала шматок хліба з медом і Ноель. І який же смачний був цей хліб! Напившись чаю і прибравши свою філіжанку, баба випускала на підлогу кухні всіх своїх потяток зі всіх скриньок, кубелець, сит і решет. А до кошика, в якому уже була накришена друга просфора, сипала свячене на Маковія зілля: полинь, деревій та китички проса.

Темною, заздалегідь приправленою хусткою зав'язувала

собі очі і ледве пересуваючи ноги, щоб не подушити пташенят, простягнувши руки, баба виводила з хати своїх потяток, промовляючи:

*– Як не бачу я ні вікон, ні дверей,
Най не бачить ворог моїх курей!
Ані шулика, ані ласиця,
Ані шкідливий звір, ні птиця.
Геть від нас хвороби, лихо!
Наше місце свято, в нашім краю тихо!*

Коли вся малеча була на дворі, Северина здійснювала з очей пов'язку, махала нею «на чотири вітри», закликаючи ще: «годину погану та лиху чарівницю Морану». Тоді сипала нахрест «Маковійське зілля» і крихотки просфори, промовляючи:

*Святий Аврам на зілля орав,
Мати Божжа поливала,
Людям на потребу благословляла.*

Закінчувала свій обряд побажанням курятам, щоб вони «росли здорові» та щоб було їх «як маку».

Для баби Северини все було живе і посвятне: і вода, і земля, і вогонь. Борони Боже, щоб хтось при бабі плюнув у вогонь! Тоді вона гасила «сплюгавлену ватру», вигребала до чиста увесь жар і закопувала його. А новий вогонь розпа-

лювала від своєї лампадки, переносючи його «страсною свічкою» з зеленого воску, що принесла її зі святого Києва з прощі у Лаврі.

Ранком, вибираючи воду з криниці, баба «віталася» з нею:
– Добрий день, Водо Уляно, Земле Тетяно.

Доторкалася кінцями пальців і землі. Коли ж зривався вітер, умовляла його:

– Вітре Дмитре! Вій до того краю, де нікого не маю!»

На початку 1893 року бабуса Теофіля померла, і Наталенин вуйко Євгенію відіслав її до монастиря Нотр дам де Сіон у Піренеях.

«Крім вуйка-теолога ніхто не відвідував Ноель-Естрельїту, – читаємо у повісті «Хрест», – ніхто не брав її додому, ані на ферії (канікули. – *Ю. В.*), ані на свята. Куди ж бо міг взяти її теолог, що мешкав сам у кляшторі? Бо хотів стати не тільки священиком, але й ченцем».

1898 року її тітка Інес, яка була старша від Наталени лише на десять років, вийшла заміж і забрала дівчину з монастиря. Описала це письменниця захоплюючими словами:

«І от травневим ранком до життя сироти увійшла казка. Мала вона – як це й повинно бути у казці – постать Доброї Феї, яка назвала себе Ноеліною тіточкою Інес.

Перебуваючи уже другий рік на шлюбній подорожі Європою, молоденька двадцятилітня Інес схотіла – повна особистим щастям – зробити радість Кляриній сирітці і взяти її у подорож із собою. Ласкавість тіточки Інесільї була така без-

межна, що запропонувала небозі самій вибрати собі маршрут. Справжня казка!

Добра Фея з'являється з травневих квітів, дотиком чарівного прутика змінює звичайний гарбуз на золотий повоз, а нікому не потрібну Попелюшку на щасливу принцесу, бажання якої стають дійсністю!

Ноель назвала три міста, які хотіла побачити: Рим, Бургос і... Аахен. Бо в Аахені гробниця Карла Великого! А він в ту добу Ноеліного життя втіляв у собі все велике і героїчне».

Чоловік тітки дон Лоренсо – арабіст і археолог – викладав у Мадридському університеті. У 1899 року Наталена жила у Мадриді у маминої кузинки Касільди Медіначелі, котра була двірською дамою, подругою королеви Марії-Крістіни. Вона часто бувала у королівському палаці Ескоріалі й мала змогу не тільки спілкуватися з королевою, але й гратися з королевичем – майбутнім королем Іспанії Альфонсом XIII.

Дон Лоренсо зацікавив Наталену археологією та малярством, навчав арабської мови і спонукав студіювати медицину, а тітка Інес займалася її музичною освітою та співом. Окрім цього Наталена їздила верхи та володіла холодною і вогнепальною зброєю. Згодом вона писала, що «вихована двома вуйками-вченими», які «вчили мене мовам, філософії... історії Іспанії, археології, мистецтва, приправляти лікувальні зілля, музиці, співу, складанню віршів іспанських і латинських».

У 1905 році тітка Інес захворіла на сухоти й померла у ві-

ці 27 років. А тим часом батько Наталени повернувся з тривалих подорожей в Україну, оселився у Києві і одружився з шляхтянкою Людмилою Лось, яка походила «зі славного чеського роду». Нав'язалося листування, в якому батько став настійливо прохати, аби Наталена переїхала до нього.

«Озвався батько. І кликав дівчину додому. Немов би був у Естрельїти інший дім, окрім бургоського! Нині татко міг покликати дівчину до себе. Гострий біль від втрати любої дружини настільки затих, що у Великих Борках з'явилась нова мама. Власне, це вона пожаліла незнайому їй пасербицю, з якої мала стати черниця. І Ноель мусить бути незмірно вдячна за це...

Нова ж мама визнала за неслухне, щоб дівчиною опікувався вуйко-священик. Вона ж таки має батька і, хоч і не рідну, але все ж таки маму. Боротьба і суперечка були зайві. Батько мав право на свою дитину і тільки його слово є вирішальним, коли іде про її долю» («Хрест»).

Вона їде до Києва і змушена змагатися характерами з мачухою, котра звикла усіма командувати, а на додаток була ще й заражена москальськими православними ідеями, відтак усе іспанське викликало в ній відразу. Правда, вона робила поправку на Францію. Усе французьке подобалося, тому до пасербиці вона зверталася на французький манір – Ноель. Під цим іменем письменниця фігурує у повісті «Без коріння».

Мачуха вважала, що нема кращої долі для жінки, як вдало

вийти заміж, а про те, аби продовжити навчання, і слухати не бажала. Але щось і від неї вдалося почерпнути, бо вона навчила Наталену чеської мови, історії та літератури. Окрім цього дівчина вивчила польську, українську та російську. Остання давалася їй нелегко: «Тиждень за тижнем минали серед нудного, але впертого навчання тяжкої для європеїзованого вуха московської мови».

Про те, як вона навчалася у пансіоні для шляхетних панночок, можна дізнатися з повісті «Без коріння». У Києві вона також брала уроки музики у Миколи Лисенка.

А далі батько і мачуха, занудившись провінційним київським побутом, перебралися до Санкт-Петербургу, де дівчина змушена була вести пусте й беззмістовне світське життя: «Ноель мусила бувати у товаристві, на царських прийомах, в театрах, на балах...»

Але потяг до науки перемагає, вона навчається в Археологічному інституті, навіть пише кілька статей. Водночас відвідує лекції в Академії мистецтв та бере уроки співу в консерваторії у співака і професора Олександра Мишуги, який високо цинив вокальні дані Наталени й радив їй вступити до опери.

Однак мачуха не дрімала і хутенько підібрала для парубиці наречених: її «далекого кривняка, дона Фернандо Енріко де Кастро. Можеш спинитись на значному землевласникові князеві Чавчавадзе. Врешті, третій – блискучий гусар, ротмістр Кисілевський. Цей, щоправда, без титулів і ту-

тешнього походження – від запорожців, але має в Петербурзі величезні зв'язки».

Мачуха намагалася будь-що притлумити Наталенин потяг до науки та співу, хоча дівчина добилася неабиякого успіху. Олександр Мишуга запропонував їй дебют в опері у петербурзькому французькому імператорському Михайлівському театрі. Степан Росоха у 1943 р. в передмові до «Легенд старокиївських» писав: «Дебют у трьох п'єсах різного типу пройшов блискуче. Наталена дістала ангажеман не тільки до «Théâtre Michel», але й до «Théâtre Gymnase», з яким саме тоді була славна акторка Jane Gadding, що в ті часи конкурувала зі славою вже старіючої Сари Бернар». Опісля вона отримала головну роль у «Сафо» Альфонса Доде, викликавши істерику в інших актрис.

На балу у княгині Ксенії Олександрівни Наталена познайомилася з перським дипломатом, сорокарічним князем з екзотичним іменем Іскандер Гакгаманіш ібн Куруш. І відразу закохалася. А відтак опинилася у Персії, де ледь не вийшла заміж за князя, але все ж таки утекла.

Вона не повернулася ані до Росії, ані до України, бо у 1908 році царська влада запропонувала її батькові, як французькому громадянину, покинути межі імперії. Отже вона знову в Іспанії і до літа 1911 року живе у Мадриді в дядька Лоренцо, який облаштував для неї ціле малярське ательє. Наталена учиться в Мадридському університеті, студіюючи археологію та арабістику.

Мало що бракувало, аби Наталена не стала іспанською письменницею. Але знову втрутилася доля. Закохався у неї король Альфонсо XIII та став частенько її провідувати. Чутки про королівське захоплення докотилися до королеви-матері Марії-Крістіни та дружини короля Вікторії-Євгенії. Влітку 1911 року королева через падре Євгенію передала дівчині листа з вимогою негайно вступити до монастиря Кармеліток в Авілья або покинути Іспанію.

Наталена покинула Іспанію разом зі своїм вуйком, оселилася в Парижі і почала студіювати медицину у Сорбонні. Але її захоплення археологією не проминуло і вона побувала на розкопках Помпеї. А ще співала в паризькій опері й писала та публікувала оповідання французькою мовою. На ці публікації звернув увагу Анатоль Франс і заохотив до літератури. Тут знову мало що бракувало, аби Наталена не стала тепер уже французькою письменницею.

Тим часом у 1912 році батька Наталени викликали до Росії для того, щоб він прийняв спадщину – ті маєтки, які належали колись його матері. «Тож, одержавши від російського уряду документи, – згадує письменниця, – батько вирішив, що поїдемо поклонитись тій землі, за яку поляг його батько, а потім – продавши частину маєтків, батько зложить притулок для старих й немічних та самотніх старих людей. Ми ж знову повернемося до Франції. Батько буде продовжувати свою наукову працю. А я – студії. Бо батько хотів, щоб я була не тільки філологом, але освіченою людиною, і порадив

мені ще студіювати медицину, яка «археологові має придатися при експедиціях».

Царський уряд довго не давав дозволу на заснування такої інституції, як та, що батько намітив. Боявся уряд, щоб це не було приховане гніздо революції, закладене сином польського повстанця, й умовляли батька лишити собі все на свій власний ужиток. Жиють же, мовляв, в імперії такі чужинці, як сіамський принц Чокробон, французький принц Луї Бонапарт, принцеса Боргезе. Так чому б він не міг? Батько відповів, що, мабуть, тому, що він не принц, звик до своєї праці, любить її й хоче її продовжувати. Так ці переговори тяглись, аж нас застукала перша світова війна. Як французьких громадян нас не зачіпали, але за межі імперії вже не випустили».

Коли почалася Перша світова війна, Наталена вступила до Червоного хреста як сестра-жалібниця. «Бо соромно було сидіти у зручностях та в теплі, коли там, на фронті, вмирили люди, не знаючи за що і про що. Мене послали на передові позиції. Потім до Желязової Волі. Травник... Прасниш...»

У 1915 році Наталену відправили до Києва у штаб фронту. І тут вона зустрічає князя Іскандера, командира Дикої дивізії. Кохання спалахує з новою силою. Дівчина призналася, що втекла тому, що не бажала переходити у мусульманство. Тоді князь вирішив, що він сам охреститься, і таки дотримав обіцянки. Опісля вони одружилися, але через півроку князь Іскандер загинув на фронті.

«П'ять разів була я поранена, – пише письменниця. – Дістала солдатський хрест «За хоробрість» – власне, не знаю за що! Бо тільки й було тієї храбрости, що я не покинула шпиталь, який запалили німецькі бомби! А силкувалась вивести й винести звідти поранених. Хто ж бо зробив інакше? Але мене увільнили «у чистую», як казали вояки, як інваліда, нездібного до праці. Довго я хворіла, видужувала...»

Після тих поранень Наталена уже не могла мріяти про сцену, бо у неї «перемістився слуховий центр. Чую справа те, що є зліва, й спереду те, що є ззаду (напр., їдучи авто). До того ж ліва нога залишилась також ушкодженою. З такими каліцтвами годі було думати про сцену. І це послужило, що ухопилася пера. На раду славного баритона Маріо Баттістіні, який тоді ще все мене намовляв, аби я писала. Бо казав, що я дуже «живо й пластично» розповідаю...»

Тим часом батько помер. Надійшов 1919 рік.

«У Києві було багато чехів. Вони хотіли повернутися додому. Утворювались гуртки репатріантів. Записалася до такого гуртка і моя мачуха зі мною. І от одного сумного сірого вечора ми вирушили з Києва.

Подорож була довга і тяжка, особливо коли вступили до Галичини. Що вагони не зачинялися, а вікна раз у раз не мали шибок – це ще не була головна біда. Але не було вугілля, ані дров для паровозів. І треба було безкінечно стояти на станціях і чекати, щоб привезли паливо.

Нарешті, десь під Львовом вже, нам оголосили, що потяг

залишитись тут може, два, а може, й три тижні. Хто хоче – може зостатись у вагонах. Але що нам радять пошукати собі помешкання на цей час у містечку.

Мачуха вирішила:

– Якщо маємо лишатись тут і чекати, то наймемо якогось воза, коні й поїдемо до містечка Красного. Там мешкають мої кривняки – також з роду Лосів. Я їх ніколи не бачила, але ми листувалися. Тож принаймні будемо у своїх!

Нас відраджували, лякали, казали, що двох самотніх жінок можуть вбити в дорозі. Та мачуха не відступалась від своєї думки. Нарешті двоє з наших попутників зголосилися бути нашими охоронцями. І, як практичні чехи, додали:

– Чи тут, чи на возі мерзнути (було це на початку грудня), все одно. Але, може, як до тих Лосів приїдемо – відігріємось та наїмось. Ще й задушно! Бо ж таки не братимуть вони грошей із земляків своїх.

Але мачусі не пощастило у цій подорожі. Вона застудилась, дістала запалення легенів. І лишилась у своїх... назавжди, мертва, у їхній родовій гробниці. Пізніше це дало підставу моїм літературним критикам й різним видавництвам писати, ніби мачуха моя була полька. А що й батько був сином польського повстанця – то ясно (ім, принаймні!), що і я так само «полька», як і мої батьки! Тому дуже багато галичан ставились до мене неприхильно.

Так залишилася я зовсім самотня на світі, серед чехів-репатріантів, мені цілком незнайомих, і з документами «репа-

тріантки», що на них, власне, як не чешка, я не мала права!...

Дісталась до Праги з думкою: «Коли не знаєш, що роби-ти, то іди вперед! І не оглядайся назад». Тож за два дні дій-шла до міністерства й розповіла по правді й щиро усе, що зі мною трапилося. Мене вислухали з великою цікавістю – і мушу додати – з великим співчуттям. Говорила я по-чесь-кому, бо цієї мови навчила мене мачуха. Коли ж довідалися, що я ніде у світі не маю ані кривняків, ані рідного дому, то цілком просто вирішили:

– Тож лишайтеся у нас! Мову знаєте; хоч говорите як мо-раванка. Коли ж рідна мати була чешка, то най і не рідна батьківщина буде Чехія!

Так стала з мене чешка!

Ну, добре! Документи маю, батьківщину придбала. Але ж треба з чогось у цій батьківщині жити? Тож запиталася: куди б я могла звернутися, щоб дістати працю? Можу бути вчителькою чужих мов – знаю їх шість. Або перекладачкою. Урядовці презирнулися, потім один з них сказав:

– То приходьте завтра у вісім годин ранку і вступите до нас на службу. Дістанете 1000 крон платні місячно.

Але тут обізвався якийсь старший – видно, дуже хазяйно-витий! – урядовець.

– Таж дайте дівчині (мені вже виповнилося 31 рік, але виглядала я на менше, бо була дрібна) хоч улаштуватись, знайти собі помешкання... ну, скажім, тиждень або два!.. Тоді най прийде на працю! Маєте гроші, аби заплатити за

помешкання, їжу? Як ні – ми вам дамо аванс!

Я подякувала, сказала – що на тиждень мені вистачить і моїх грошей, і часу, щоб улаштуватись. А за тиждень прийду на працю. Так наступило, говорячи словами Данте, нове життя».

У Празі Наталена познайомилася з послом УНР Василем Королівим. Йому на ту пору уже було сорок два роки, він був відомим письменником та видавцем. Василь Королів запропонував їй перейти на службу до української місії у Празі.

«Мали ми однакові зацікавлення, як малярство, література, стародавні пам'ятки мистецтв. Я говорила добре по-чеському, лише з легким чужинецьким акцентом, що трапляється часто з чехами, які народились на чужині. Він ніяк не міг навчитись. Лише за довгий час навчився добре по-чеському писати, так, що навіть писав до чеських часописів, особливо до дитячих видань. Але говорив завжди так, що я мусила «перекладати» чехам його «чеську» мову. Кочка (кицька, кішка) або чочка (сочевиця) звучала для нього однаково.

І не раз я щиро сміялась у ресторації, перекладаючи здинованому офіціантові, що «цей пан замовляє собі сочевицю, а не кішку із квашеним огірком».

Знайомство наше закінчилось тим, що в році – здається, 1923! – ми побралися».

Королів найбільше спричинився для українізації Наталени. Але він також став причиною того, що біографічні відомості про письменницю надто заплутані, існує кілька її авто-

біографій, де трапляються значні розбіжності. Письменниця пояснювала це тим, що її біографію «підганяв чоловік, бажаючи мати з неї українку». Відтак у деяких своїх творах вона приховувала своє неукраїнське походження.

Треба сказати, що тоді як у Польщі українці не мали змоги відкрити свого вищого навчального закладу, чехи поставилися до їхніх проблем з розумінням і дозволили кілька таких закладів. Таким чином Василь Королів влаштувався викладачем до Української господарської академії в Подебрадах, а що цієї платні не вистачало, то писав, малював ікони й розмальовував церкви на Закарпатті. Оскільки Наталена теж захоплювалася малярством, то радо йому допомагала.

«Я тоді викладав у Господарській Академії в Подебрадах, але жив з дружиною в селі, під Прагою, – згадував Василь Королів. – В тій добі все, що могли ми заробити, ми виплачували за зроблені в Чехах видання товариства «Час» та інші, щоб не осоромити перед чехами українського імені. Злидні тили нас так, що треба було кидатись на заробіток кожної корони...»

Але незабаром вдалося видати відразу кілька книжок, отримати гонорар, розрахуватися з боргами і наприкінці 1920-х років придбати будиночок у містечку Мельнік.

Наталені пропонували викладати на кафедрі єгиптології в Празькому університеті, але вона відмовилась і остаточно вибрала літературу. Король Альфонсо XIII після революції в Іспанії втратив трон і, переїхавши до Австрії, кілька разів

провідував приятельку своєї юності.

Під час німецької окупації Чехії настала важка пора. Ольга Кисілевська у своїх спогадах цитує лист Василя Короліва: «Питаєте, що робимо. Переважно обоє малюємо й дуже мало пишемо. Те й друге для заробітку й про чужих».

11 грудня 1941 року у Василя Короліва після допиту в гестапо стався серцевий напад, і Наталена овдовіла.

Після війни письменниця втратила можливість публікуватися, не рахуючи рідкісних випадків, коли їй вдавалося передати рукописи за кордон. З великої нужди вона змушена була братися за будь-яку роботу – навіть плела кошики. А деколи давала приватні уроки іноземних мов.

Лев Биковський, який листувався з нею, писав, що вона «одержує маленьку пенсійку, як колишня вчителька чужоземних мов. Доробляє фізичною працею в господах миттям начиння, у фабриці – сортуванням рижу на нічній зміні, а влітку – збиранням фруктів по садах. Отримує час від часу різні «подарунки» з-за кордону – речі, харчі (яких, переважно, не може споживати), гроші. Крім того, час від часу отримує «гонорари» за свої твори. Отже, загально – животіє!...»

Чікагський часопис «Овид» (№ 1, 1967) зібрав дані про те, «Як жила і вмерла Наталена Королева»:

«Наталена Королева була невисока на зріст, досить огрядна, одягалася дбайливо, хоч ходила, звичайно, не в новому. Харчувалася скромно, пила здебільша каву з молочним порошком, що його розводила водою. До того шматок хліба або

булочка. Неділями діставала обід від свого колишнього годуванця Тругляжа, що займав з родиною решту її дому. Не раз жартувала, що таємниця довговічності полягає в тому, щоб мало їсти.

Жила Королева у власному невеликому домику, де займала кімнату поверхнею в 20 кв. метрів, з одними дверима та з одним вікном. Крім печі, стояла там софа, що вночі заступала ліжко, письмовий стіл, кілька шаф та етажерок з книжками, мисник і два табурети. На столі лампа, друга лампа-дзеркало на суфіті. Стіни досить щільно позавішувані картинами, що їх змалювала сама Королева та її чоловік. Підлога застелена килимом. Всюди дуже чисто.

Можна б ще додати, що вдержати чистоту не було для господині такою легкою справою, коли врахувати її старший вік і подекуди каліцтво. Наталена не могла вільно ходити, в неї були хворі ноги. Ідучи, спиралася на палицю. Держала при собі кота, майже ніколи не випускала його надвір, тож мусила за ним прибирати, не раз по найнедоступніших кутках. Урешті кіт, за півроку чи трохи більше до смерті своєї пані, кудись утік і більше не вернувся. Пані прохала знайомих дістати їй іншого кота, але для добра її самої не було охочих задовольнити її бажання.

«Котів я «обожаю», як стародавня єгиптянка» (З листа Н. Королевої до М. Денисюка в 1961 р.). Іншими живими істотами, що ними опікувалася письменниця, були рибки в кімнатному акваріумі.

Кошти й удержання Наталени Королевої були спочатку дуже скромні. «Було це тяжке життя, – пише її знайомий. – Деякий час, але не довго, ходила вона до недалекої фабрики і там у кухні мила посуд. Незабаром посковзнулася, впала і вже більше туди не ходила. Підставою її існування була пенсія, що становила 200-300 чеських корон, себто половину життєвого мінімуму. Свій невиспачальний бюджет доповнювала деколи гонорами з Америки та допомогою від своїх прихильників у Німеччині. Згодом нею заопікувалися українські письменники в Чехо-Словаччині. Завдяки заходам Назара Гнатюка та за редакцією д-ра О. Зілінського видано у Пряшеві в одному томі дві повісті Королевої – «1313» і «Сон тіні» (але без другої частини п. н. «Останній бог», яку письменниця згодом дописала). За рахунок гонорару письменниця дістала аванс – коло 2 000 корон, дальших 7 000 надіслано тоді, як письменниця була вже мертва. Українська філія у Пряшеві подбала про те, що Королеву прийнято в члени Спілки чехо-словацьких письменників. На тій підставі вона одержала одноразову допомогу – коло 2 000 корон, а згодом другу постійну пенсію – коло 300 корон місячно. Разом з попередньою ця пенсія забезпечувала письменниці щомісячний прожиток. У 1966 році матеріальне становище Королевої виглядало досить надійно, але – раптово прийшла катастрофа.

Наталена занедужала несподівано. Вона впала в своїй кімнаті й уже не могла підвестись. Тільки по деякім часі домаш-

ні почули стогін. Намагалися дістатись до кімнати, але то не було легкою справою, бо двері були забарикадовані її тілом. Тругляж мусів виламати двері. Згодом хвору відвезено до шпиталю. За три дні (1-го липня 1966 р.) вона померла. Історія хвороби і тим самим причина смерті не відома, бо в чеських лікарнях це урядова таємниця.

Про занедужання письменниці довідалися деякі знайомі з української колонії у Мельніку, але дістатися до хворої було важко. Тільки двоє більш рішучих людей спромоглося побачити ще живу письменницю, не звертаючи уваги на спротив Тругляжів».

* * *

Перші літературні твори Наталена Королева публікувала у французьких часописах починаючи з 1903 року. А ще вона писала польською під псевдонімом K. Walewska. Першою ж україномовною публікацією стало оповідання «Гріх» у 1921 році у віденському журналі «Воля». Оповідання було підписане Ковалівська-Короліва. Отже вона вже тоді була одружена з Василем Королівим. Але чому назвала роком шлюбу 1923 рік – загадка.

Тим самим псевдонімом підписані й наступні публікації в часопису «Нова Україна» (1923), але вже з 1925-го вона підписується Наталія Королева і відтоді щороку публікує оповідання в різних часописах.

Окремими виданнями вийшли збірки «Во дні они» (1935) та «Інакший світ. Екзотичні оповідання» (1936), де поміщено оповідання на євангельські мотиви та релігійні легенди.

Перший історичний роман Наталени Королевої «1313» присвячений середньовіччю. Тут описана історія винайдення пороху.

Автобіографічна повість «Без коріння. Життєпис сучасниці» з'явилася 1936 року, а ще через рік – повість «Предок», яка стала першою частиною автобіографічної трилогії. Третя частина «Шляхами і стежками життя» залишилася у рукописі, хоча окремі її частини публікувалися в пресі.

В історичній повісті «Предок» (1937) письменниця використала родові хроніки, перекази й легенди, збагативши їх власною фантазією, аби описати зустріч двох своїх предків по батьковій та материнській лінії в Україні у XVI сторіччі.

Історичний роман «Сон тіні» вийшов у 1938 році. Події твору відбувалися за часів римського імператора Публія Елія Адріана (117–138 рр.). Продовження «Останній бог» залишилось у рукописі.

У Празі 1942 року з'явилися «Легенди старокиївські» у двох томах з ілюстраціями Василя Короліва, який вважав цю книжку «за найліпшу з усього написаного» дружиною. Ця книга і зараз частенько перевидається, щоправда, не з оригінального видання, а з київського 1991 року, яке було спотворене бездарним редагуванням.

Книжка мала успіх, але дехто сприйняв її надто критич-

но – наприклад, мовознавець Василь Сімович у часопису «Наші дні» в 1943 році. Ось як згадує про це письменниця Марія Струтинська: «До темних сторінок нашої праці у «Наших днях» я зараховую те, що інколи, під тиском видатних співробітників ми мусили друкувати матеріал, що йшов на шкоду нашим взаєминам з авторами. Наприклад, я не можу забути того прикрого листа, що його мені написала Наталена Королева, одна з наших найпильніших співробітниць, після того, як д-р Василь Сімович обстоював – проти нашої волі, свою гостру критику на її нову книжку легенд. Ніколи більше вона не написала нам ні одного слова».

Під час війни письменниця публікувалася у пражському журналі «Пробоем», берлінському «Дозвіллі» та в газеті «Краківські вісті». По війні в діаспорі були опубліковані окремі оповідання Наталени Королевої та перевидано повісті «Без коріння» і «Предок», до яких вона внесла чимало поправок. Посмертно також у діаспорі у різних часописах публікувалися оповідання, які переслали туди українці з Чехії, заопікувавшись архівом письменниці. Завдяки їм видано було у 1961 році в Чикаго історичний роман «Quid est Veritas?» («Що є істина?»), який сягає давньоримських часів, а головним героєм виступає Понтій Пилат.

Решта творів письменниці знаходяться у рукописах у Празі та в Києві.

Юрій Винничук

Сон тіні

I. Святочні дні

*Злетів до мене з неба Ерос, обгорнений
пурпуровим плащем.*

– Ізі, танцюристка, – не дочка мені. Але живе тут, – висвітлила скромно одягнена старша жінка.

Кощавий раб у гнідій ексоміді й довгих широких лідійських штанах, таких дивовижних для місцевих людей, спустив з плеча чималий кошик і пересунув на потилицю фрігійську вухасту шапочку. Спадаючи, розпущені навушники черкнули по його обличчю й поклали темні тіні, від чого обличчя стало подібне до черепа мертвяка.

– Ось воно що! То, виходить, дівча проживає у чужих? Як ми, невільники.

З-під насуплених брів він оглядав постать загорненої у темний плащ, столлу, старшої матрони.

Потім протяг поглядом по чистому подвір'ю, кучерявій перголі біля затишного фонтана, по садовій огорожі й по гарненькому домику з поверхом і гарною терасою, підпертою іонійськими колонами.

З веранди, заплетеної виноградною лозою, повною вели-

ких рожевих грон, вийшла коротковолоса кучерява дівчина з оберемком різної одежі.

– Радуйся, Афро! – привітала, проходячи, матрону.

– Мир з тобою, Геленіон! – ласкаво всміхнулася матрона, зав'язуючи мішечок із пшеницею. Потім перевела очі на раба й додала: – Ні, Ізі живе у себе вдома. Цей дім належить нам, кільком власникам. Її ж два покої – он там, нагорі, – й показала на поверх.

– Ну, то річ інша, – немов задоволено відповів раб. – А що ж я маю робити з цим диптихом? – труснув у руці таблички до писання.

– Пан велів: ти, каже, Квакусе, просто їй в руки віддай! Ще й на словах скажи, щоб прийшла вранці невідмінно. До школи, тобто до Батила.

– Ну, добре, чоловічку, але ж вона ще не вернулась із бенкету, – спокійно відповіла Афра. – Або чекай, або зайди ще вдруге, або, коли хочеш, довір мені диптихон. Як прийде, я їй віддам. – І покликала до саду: – Тю-тю-тю?

З цокотінням металевих струн і фуркотінням крил з-за огорожі висипалось із десяти білих цесарок.

Матрона кинула їм пшениці, що впала золотим дощем, і пішла до хати.

Квакус почував під пахвою, підтяг штани й, звертаючись до дівчини, що прала біля басейну, промовив вагаючись:

– Не інакше, як доведеться прийти ще раз. Адже ж казав: «Дай у руки!» Так на здоров'я!

– Іди здоров, – відповіла Гелене, не підносячи голови.

Чула, як рипнула хвіртка. За хвилину вчула, як рипнула ще раз. То вийшла Афра.

– Нема вам саду? – звернулась до цесарок, що кумедно кланялись їй головками, Гелене. – Кша-кша! – махнула на них мокрою ексомідою. І знов зачула, що на вулиці хтось легко вдарив калаталом у браму.

Ніхто, однак, не входив.

Гелене струсила руки й пішла до хати по хліб. А хвіртка відчинилась, і в ній з'явилась несмілива, струнка постать гарної дівчини в сірій столлі.

– Мир дому цьому!

Гелене вмить пізнала поглядом вартість цінної тканини столли, помітила невеличкі, нові, красно зроблені сандалі. І в думці здивувалась, що прихожа не має сережок у вухах.

– Радуйся і ти!

– Може, я помилилась? – спитала скромна дівчина. – Мені вказали, що тут живе вдова по старшині Афра з Тінгіса, ткаля..

– Ось-ось щойно вийшла! Але вдома її донька, Антонія. Ввійди. Далі, двері праворуч.

Незадовго Антонія вийшла з гостею.

– Я проведу тебе, Іраїс, – вчула Гелене голос Антонії – Я знаю ту ткалю. Вона радо це зробить. Мир з тобою, Геленіон.

– Радуйся, Антоніє. От, і маєш землячку.

– А чому ти гадаєш так? – піднесла на Геленіон прегарні

очі чужа дівчина.

– Однаково вітаєтесь: «миром».

– А ти так не вітаєшся?

– Я – геленка, грекиня, – і прала далі, міркуючи: – Дивні вони, Афра з донькою. Замість, щоб відбити конкурентку, ще й самі її й проводять.

Вона знала, що мати з донькою тільки впертим тканням можуть заробити собі на прожиток. Хіба ж можна було б втриматись в Александрії на мізерній пенсії, що її дістає вдова по вексіляріусові – драконарієві комонної когорти Третього легіону з Тінгітанської Мавританії, відкіль прийшла і вдова комонного військового старшини – Ізіна мати?

Сонячне світло заливало вже ціле подвір'я, коли Ізі відчинила брамку. Вона мала під пахвою пакунок із танцювальним приладдям: прозорими, «скляними», як їх називали, шатами, мідяними дисками – кроталами. А також і з полатаними сандаліями, що їх взяла по дорозі в шевця для свого опікуна філософа Стробуса.

Танцюристка була весела й співала свою нову композицію.

Цесарки ніби тільки й чекали на цей мент: ураз, прожогом полетіли на звук Ізіного голосу.

– О, сьогодні тобі не треба нагадувати чи бажати. Радуйся! – крикнула їй від фонтана грекиня.

– Радуйся й ти, Геленіон! Як же ж мені не співати, коли мені трапилось чудо.

– Навіть чудо?

Ізі повисла на шії Гелене, що саме набирала воду з басейну фонтана, й закрутила грекиню з собою. Геленіон випустила з руки амфору, і вона, захлинувшись водою, пірнула в басейн.

– Я бачила Ероса! Ероса! Ероса! Самого Ероса – бога кохання! – звірила Ізі причину своєї радості.

– Уже? – роблено поважно спитала грекиня.

– Тобто як: уже?

– Бо це «чудо» мусить статись із кожною дівчиною. Але ж чи не закороткі в тебе крила, цикадо, на Ероса?

– І от! Вона нічого не розуміє! І взагалі з тобою не можна говорити поважно.

– Ну, не ображайся. Ліпше скажи, в чому справа. Та не сип! – стримала грекиня танцюристку. – Афра щойно їх нагодувала. Ну, розповідай, – додала ще раз і нахилилась, щоб виловити з басейну потонулу амфору.

Ізі тим часом вже накладала дерев'яного вугілля до переносної жарівні й розповідала:

– Ти знаєш, Геленіон, як мені огидно на оргіях, коли вони підходять до кінця. Такі брудні обличчя гостей – аж страшно. Немов мертві – з того боку, що повернений до вранішнього світла. А друга половина, хоч і жива, але теж ніби змагається зі смертю. В перерві, коли ми, хореї, виходимо між гостей, до мене почав чіплятись череватий римський сенатор. Обличчя – аж синє, розпухле, а в'язи такі червоні, як просіл у різницькій крамниці. Добре, що вінок сповз йому

на потилицю, бо я вже не знала, куди діватись. Як тут до мене озвався молодий ефеб, також римлянин. Ах, Геленіон! – зітхнула Ізі. – Якби ти його бачила!.

– Гарний?

– Нема слів. Мені аж язик одерев'янів.

– Що ж він тобі казав?

– Запитав: хто я.

– Та що ж: не пізнав, що ти хорея з балету? А ти йому?

– Я сказала, що я – Ізі з Мареотісу.

– Мала б ще додати: за Місячною брамою. За Каналом. Бо ж він римлянин. Що ж він може знати в Александрії? Ну, й досада з цією амфорою. Ніяк не можу вхопити.

– Стривай. Звідси її не впіймаєш.

Ізі вмить скинула з себе туніку, розв'язала сандалії і стрибнула в басейн.

– Маєш. Це добре: буде мені замість відпочинку. Мені так хочеться спати! А все нема коли!

– Тож розповідай про свого Ероса, – цікавилась грекиня. – Про що питався ще?

– Питався, з ким я живу, чи маю батьків, родину. Я сказала, що я самотня, сирота. Як Селене в небі.

Але Ізі не дала, що той красень відповів їй: – «Я теж самотній, як місяць...»

А Ізі спитала:

– Тому ти такий зажурений, сумний?

Може, було й нечемно таке казати? Але ж, мабуть, ні. Бо

той ефеб відповів відразу, без незадоволення:

– А ти це зауважила? – Й додав: – Хіба ж такому метеликові, як ти, самотність видається тяжкою?

– Нарікати марно, – спустила Ізі свої довгі вії й задивилась на медальку, що її юнак мав на шиї. А потім додала тихо: – Треба приймати своє життя таким, як дають його боги.

А він на те:

– Говориш, як віщунка Сибілла. Хто тебе навчив цьому?

– Сибілли ніхто не навчав! – кинула Ізі вже на бігу, бо треба було знов «до кола».

Ізі роздмухала жарівню, поставила варитись ранішній кулешик, сіла на кам'яній лаві біля Гелене, обхопила руками коліна й розповідала знову:

– Коли я, вертаючись додому, добігла до надбережжя, ніби розжоврювалось. Прокидались морські птахи й різкими покликами вітали день. На рожево тремтячий нашерх моря вплив човен. Вітрило – як ніжне рожеве крило. А біля того крила – юнак. Геленіон! Це був він! Мій Ерос! Моє серце наповнилось радістю, що, як солодке вино з амфори, переливалась через вінця! Куди, куди несеш мене ти, серце? Чого плигаєш, мов кінь, що зі скелі сліпим скоком метнувся у прірву! І, зненацька – знаєш, Геленіон – з-під скелі зірвались меві! Справа – ліворуч! Справа – ліворуч полинули в жовто-рожеве повітря. Як пелюстки білих квітів. Коливались над зрябілою поверхнею розвеселеного моря. А Ерос вітав мене з човна.

Геленіон перестала прати і з цікавістю слухала подругу.

– І, ти, поетко, склала нову пісню? – спитала вона

– А як же інакше? – здивувалась Ізі. – Ти ж сама розумієш:

коли вранці перед тебе справа наліво вилетять птахи, це віщує щасливий день.

І Ізі заспівала повним, оксамитним контральтом:

Щасливий день! Ясний мій день!

Ти радісно почався.

У серці дзвоники дзень-дзень.

Мені ж сам бог з'являвся.

Схили жє, небо, келих свій

І щастям всю мене полий.

З вікна поверху висунулась лиса голова:

– І нема вам упину, цокотухи? Як перестануть цесарки, тоді заводять оці... цикади та музи з передмістя! Скажім для прикладу, хоча б бога посоромились!

– Але! Сховайся, місяцю, бо ж надворі вже день давно! – відбила жарт грекиня. – Тільки ж, бачу, філософ забув, що сьогодні він мусить вийти з дому зрання.

– З такими грішницями справді все забудеш. Бо ж мені з вами таки й не по дорозі.

– Якщо до шиночку, то дійсно... Попіни й таберни нам справді не по дорозі.

– Попіни, попіни, – передражнив Гелене філософ Стробус. – Жінота, скажім для прикладу, говорить найкраще про

те, чого не тямить. – І з цими словами сховався.

– Ізі-і! Не дуй же так у жарівню! Посиплеш сажею всі мої ексоміди, – повернулась грекиня до жарівні. – Але я, власне, не розумію, чого ти так радієш?

– Як тобі це зрозуміти, мила Геленіон, коли ти взагалі не тямиш, що то таке радість!

– Навпаки. Саме тепер, коли в місті цезар, і коли я маю стільки замовлень, я це розумію дуже добре.

– Не гнівайся на мене, але ж ти розумієш тільки радість матеріальну. А я от не розумію: навіщо тобі стільки грошей? Ти ж і так маєш найбільшу частину нашого дому

– Що частина? Я хочу мати цілий дім, власний, у рідному Коринті, з великим виноградником і з чудовим видом.

– І тоді, Геленіон, перестанеш бути митцем. Не робитимеш своїх чудових ваз. Не ліпитимеш своїх прекрасних фігурок. Мистець, коли стає заможним, для золота зраджує мистецтво, каже Батил.

– Багато ви тямите з вашим Батилом. Справді, тоді я не робитиму статуеток для гендіярів бобами чи оливками. Ага! Ти згадала про Батила. Приходив тут Квакус. Побоявся віддати диптихон. Казав прийде ще раз. Бо Батил тебе конче кличе сьогодні до школи.

Ізі перенесла під перголою ближче до столу жарівню й розставляла на столі дві миски, поклала ложки.

– Ну ось і ясний місяць між вранішні зорі, – лагідно промовив Стробус, виходячи вмиватись до фонтана

На кам'яній лаві зауважив Ізін плащ, пакунок і свої сандалії.

– Дитино моя! Таж ти щойно вернулась? А співаєш, ніби ти спала цілу ніч! Коли ж ти виспишся?

– Як буде змога, пополудні, – відповіла Ізі.

– Ну, що ж ти там бачила на симпозіоні? Багато було римських гостей?

– Багато... Але, як бігла додому, мене спинили нічні вартові – вігілії. Тепер їх сила ходить вулицями. А як я підходила до Ростри, чула я їхню розмову. Говорили вони про якогось Татіана. Казали, що хоч цезар і дуже мудрий, однак Татіан його «накриє плащем». Стробусе, хто то такий цей Татіан?

– Дитино моя, дві речі не цікавлять філософа. Це – скажім для прикладу – кохання і політика. Але відповім тобі коротко: розумієш, що то є сила, а що воля? Так от: цезар Адріан це – сила. А сенатор Татіан – воля. *Sapienti sat. Finis.*

Стробус сів до столу, узяв ложку.

– А тепер, Геленіон, до справи. Ти знаєш Лізієвого раба, кухаря Екзуперія?

– Екзуперія? Це чи не той дивак, що говорить тільки з цапами? А до людей не озивається?

– Його. Але не такий він і дивак, як удає.

Стробус показав пальцями, ніби рахує гроші.

– Я цим способом враз видобув із нього мову. Сьогодні зранку він буде сам на весь дім, бо всі ж підуть зустрічати ав-

густу. То є нагода докладно оглянути інзулу Лізія. Мені йти не годиться: кожен знає, чого філософ Стробус задивляється на чужі вілли. То я попередив Екзуперія, що ти хочеш купити якісь вази та статуї. А ти вже оглянь докладно.

– А є купець? Хто?

– Страшна таємниця. Ані мур-мур. Хризіс, гетера, хай вона чхне щасливо.

– Та що ти говориш, філософе? Він же на неї й промарнував всі батькові маєтки!

– Ну, скажім для прикладу, не тільки на неї. Але ж і Хризіс мала з того двійко гранатових зерняток. Твій же улюблений Арістофан не дурно сказав, що ваша сестра «три міни позичить, а дванадцять нарахує». Дурний Лізій позичав у Хризіс.

– Кулешик на столі! – покликала Ізі. – Геленіон! Сідай з нами!

– Дякую, я вже снідала. Здивував ти мене, Стробусе. Справді, треба щось робити. До речі, ти згадав Арістофана. Він-бо ще каже: «То бараняче життя – жити й нічого не робити».

– А ти ще додай від себе: і не заробити, – всміхнувся філософ.

– Кулешик – як амброзія. Хоч би й самому цезареві. Кажуть, що він харчується, як ми, вбогі філософії: оливки, свиняче сало, куліш. Але Ізін – загарячий і просить ще трохи солі.

Ізі метнулась по сіль.

– Чуєш, малярко? – приглушив Стробус мову. – Кортить мене пхнути на слизьке того губатого фауна Лізія. Багато я наслухався від нього прикростей. Але то б пусте, коли б він не почав заглядати сюди та накидати оком на нашу цикаду. Отож поможи мені, щоб йому зі всього маєтку лишились тільки губи та бас. Тож пильнуй всього!

– Хіба ж мені треба казати двічі те саме? Це ж тобі не твоя цезарейська школа. Лише скажи: де зійдемося? Чи ти будеш з Ізі у Евное?

– Хіба й ти підеш зустрічати августу на Колюмнадах? – здивувалась Ізі, повертаючи з сіллю. – От дивина: Геленіон – на розривки.

– Не на розривки, а нові орнаменти оглянути, що будуть на римлянах.

– І не самі орнаменти, – додав Стробус – Не шкода очей і для Адріана.

– Мені жаль, що я не можу. Треба у школу

– Все встигнеться. Таки ж не щодня трапляється побачити цезаря. Особливо такого, що буває раз на кілька століть, – озвався Стробус.

У брамі стояв Квакус, тримаючи на плечі коша, з якого висіла зелена кропива.

– Даремно трудився, – промовила Ізі, перебігаючи очима диптихон. – Я знаю це ще з учора. І за годину буду в школі.

– Отож і я казав. А він: ще й на словах, каже, нагадай.

Ганяють людину. Отакі ключки, та ще й з рибою.

Стробус виразно глянув на Ізі. Та зрозуміла.

– Зажди, Квакусе.

Раб спустив на землю коша, потер намуляне рамено й почав гризти гарбузяне насіння

– Риба, – показав пучками на кіш, – Доміна страх любить. Ласа. А що там діється на Колюмнадах! Уже й не просуну-
тись, ні протиснутись! Мов ті мухи на патоку. А чого? Діста-
нуть щось?

– Цікаво ж, – відмовив філософ.

Було жаль старого. Але встрявати в розмову з рабом не
личило.

– Отож тільки й того, що цікаво. Наша доміна й собі – так
пан аж ногами затупотів, як селезень. Дякую тобі краснень-
ко. Скажу – за годину-дві прийдеш.

* * *

*Моє серце в тілі моєму не перебувало й життя від
смерті вже не відрізнялось.*

З єгипетської казки про Сінуте.

Берлінський папірус.

Цезар Елій Адріан, що вже кілька день гостював в Алек-
сандрії, цілковито полонив александрійців. На тлі святоч-
ної пишності, розваг і загальної заклопотаності цезарева по-
стать, повна шляхетної простоти й досконалої стриманості,

вимальовувалась ще виразніше й принадажувала населення. Неначе цезар напустив таємних чарів. Все в ньому подобалось захопленим громадянам: і його обличчя, і те, що не був голений, як усі римляни, а мав бороду. І що замість імператорської пурпури мав на собі звичайний білий, «філософський», плащ. І те, що ходив між люди без охорони й цікавився всіма дрібницями міського життя. Всі були вдоволені.

Жерці були вдячні за пошану до всіх – без винятку – святинь і релігій. Жіноцтво шаліло з радості від збільшення жіночих прав. Народ і військо захоплювались, що Елій володіє зброєю ліпше за Траяна, свого попередника, знаменитого вояка. Представники мистецтва і вчені раділи, що Адріан справді був філософом, всебічним житцем, з кожним говорив його мовою, бо знав тих мов багато.

Забулося, що він походив з «чужої» Іберії і для єгипетської Александрії «в дійсності» є лише... «римським тираном».

Про Адріана було повно всяких анекдотів і дотепів. Було відомо, що він не має жодних стосунків зі старшою аж на десять років Сабіною – августою, що її мусив взяти за дружину з мотивів політичних. Відомо було, що вона зла, як іхневмон. І відповідно до тієї приязні, яку виявляли до Адріана, ще й не бачивши її, виявляли до неї ненависть.

І коли рівняли Адріана ради честі з героєм Траяном, то про Сабіну можна було почути:

«І чого, власне, пишається? Що родичка звичайного воя-

ка, Траяна?»

«Має краплину вояцької крові, а вже велить на всіх своїх статуях вирізувати: *Venus victrix* – Венера переможна».

«В касарнях їй жити, а не в палацах».

«Та, кажуть, що боязка. Тільки між вояками й не боїться».

І александрійці, про яких римляни справедливо говорили, що «їх задушить мовчання» і що вони «повмирають без дотепів», всіма способами «гостирили язики» на адресу августи, на яку, однак, подивитися зійшлося все місто на центральні вулиці Колумнади, що хрестом пересікали всю прекрасно розплановану Александрію. Квіткарка Евное вже зачиняла цілком спустошену свою крамничку, що була саме на розі перехрестя, вікнами на обидві колонади. Звиваючи полотняну заслону, що захищала її ароматичний крам від палаючого сонця, щаслива заробітком, вона весело розмовляла зі Стробусом та з Ізі, яка приводила до порядку порожні кошики й коші.

– Нема. Нема ані пелюсточка. Все продано, – замість привітання гукала квіткарка двом молодим патриціям, що протискувались крізь юрбу до її крамнички.

– Як нема? І не сором тобі казати таку неправду у вічі? – загоготав голосним басом присадкуватий, плечистий ефеб із товстими губами, одягнений у розкішний, золотими пальметами вишитий хітон, оздоблений золотою фібулою.

– Ми ж бачимо дві чудові троянди.

– Де? – шукала очима Евное.

– Таж ось: ти і твоя приятелька. Нам інших не треба.

В тій хвилині в крамницю ввійшла Гелене.

– А ось ще одна! Розквітла троянда!

Гелене була задоволена, весела й пашіла повними рум'янями.

– Здається, шляхетні пани не помітили ще й старого будяка, – буркнув Стробус і заступив Ізі, на яку розставив руки губатий ефеб.

Другий гульвіса зробив рух до Гелене.

– Лізіє! Лиши! – озвалась Евное. – Той пуп'янок не для тебе, задорогий.

І засміялась ущипливо, натякнувши на його скрутне становище.

– Лізій ще має досить, щоб купити вас усіх! – І він підкинув на руці плетений гаманець.

– Золото швидко розкочується, – зауважила Гелене, також заступаючи Ізі.

– Але ж він має ще он які губи, – кинув Лізіїв приятель. – Ще Сократ казав, що соковиті губи ліпші для поцілунків.

– Раджу прихильникам Сократа цілуватись зі мною. Для деяких Федонів і я буду добрий, замість Сократа.

Кіш ковзнувся під Лізієм, і він, заточившись, майже впав на Стробуса.

– Не я ж казав? – зневажливо промовив філософ. – Це буває частіше, що протягнеш руку по троянду, а повиснеш на оливковому суку.

– А ти, щербатий горщику, перестань хряптіти! – гаркнув Лізій.

Але в тій хвилині вулиця сколихнулась.

– Цезар. Імператор. Августа. – Ізі чула жарти, бачила цезаря, бачила пурпурою затягнену лексику Сабіни, яку на товп зустрів мовчанням. Бачила за нею пишного цезаревого «адоптованого сина» – Вера, що їхав на коні, оздобленному крилами, оточений «чотирма вітрами» – гарними, нагими юнаками. Але все це пливло перед нею без форми, без барв. Вона знала напевне, немов уже пережила й бачила все це, що ось-ось їй гляне просто в очі «її Ерос». Коли на повороті Колумнад з-за рогу виткнувся цезарів повіз, чогось злякались коні. І тут почет присунувся щільно до крамнички Евное.

Ізі кинула квіти просто на Адріанів повіз. Квіти черкнули по голові білого, як лебідь, коня з рожевими ніздрями, оздобленого золотом і самоцвітами. Нервовий і пружний, він схарапудився, став на задні ноги. І в той мент на досяг руки, просто проти свого обличчя, Ізі побачила лице «свого Ероса». Він на мить притяг поводи, і два погляди «сплелись, як фіалка і лавр у вінку», мигнуло блискавкою в Ізінім мозку... чи проспівало серце?

Далі Ізі не бачила й не чула нічого. А все ж таки вухо вловило слова:

– Цей Антіной – мов правдивий Ерос.

– Слава Антіноєві!

– Наступникові цезаря!

З цими словами згас світ для Ізі. Прийдешній цезар... Богине! Богине!

Міцно трималась за лутки вікна, на якому стояла. Але бачила перед собою... море. Відчувала, що вона в маленькому човнику, з якого хтось тягне її, щоб скинути в безодню.

– Таж вона спить!

– Чи заснула?

– Ізі-і! Що з тобою?

Гукали на неї й тягли її з вікна Евносе й Гелене.

– Бідна дитина, – схилився над нею Стробус. – Конче мушиш до вечора заснути, бо не ручуся, що ти витримаєш. Може б, ти не йшла до школи? Я сам піду. І розпитаю, а ти підеш увечері.

– Куди? – спитала Ізі, немов прокидаючись зі сну.

– Таж до Батила. До школи.

– Ні, ні. Я миттю.

І враз побігла.

Стробус узяв під лікоть грекиню:

– Була?

– Гелене ж обіцяла. Ось, маєш. – І вона оповідала, мов читала з листа. Не проминула найменшої дрібниці.

– Ну, стривай! – хитнув головою Стробус на адресу Лізія. – Як хто з нас буде – скажім, для прикладу – «щербатим горщиком», то це напевно ти. От тоді побринькаєш губами, а ми послухаємо.

*Пасток не наставляв я, але мене самого впіймала
любов.*

З єгипетських «Пісень кохання»

З повної руху й барв Александрії Ізі найбільше любила Ракотіс – «дільницю чужинців». Відчувала щось братнє в цій гармонійній мішанині гелленства, варварства й Сходу, що доповняли одне одного, творили «колекцію національностей». Але «колекцію» виключно александрійську, якій непризвичаєне око не могло відразу розпізнати «чужих» від «своїх». Всі ці найрізноманітніші людські потоки, що збіглись сюди зі Сходу і Заходу, змішались, як вино з водою в кратері, в своєрідну расу, з власним, до жодного неподібним світоглядом, з власною релігією. І саме Ракотіс увінчав цю «александрійську віру», поставивши для неї єдиний у світі храм – Серапеум. Там, як в одному домі, за спільним столом, зійшлися всі відомі геленському й негеленському світові боги.

Однак того дня Ізі не всміхалась, мов до любих приятелів, до чудових вілл. Не помічала філігранів акацій, що кидали на хідники мережану тінь. Серце її тремтіло захопленням від мерехтіння в блакиті білих мармурів Серапеума, що хмаркою танув у гарячій безодні неба. Лише відчувала полегшу

від тихості безлюдних вулиць, де сьогодні було незвичайно тихо й сонно.

Дощовий аромат свіжо скропленого порошу освіжав легені. Запах багачки-осені, доповнений ароматом акацій, що цього літа цвіли вдруге, розливався тягучим, п'яним вином у золоті повітря й підбадьорював змучену голову й душу. Ізі пила його рвучкими ковтками, як спраглий мандрівник із поданої чари.

І не могла загасити пекучого болю. Чомусь згадалися рядки з жидівської «Пісні над піснями», яку читав їй колись її опікун і вчитель Стробус.

*Зустріли мене сторожі,
що по місті ходили.
– Чи не бачили ви
Того, кого милує моє серце?*

Ах, серце, серце! Чого так поквапилось ти? Антіной! «Ерос»! Майбутній цезар... Цезар Римської імперії. Які ясні слова! І яким чорним серпанком жалоби затягають вони перед нею весь світ!

Навіщо ж меві? Ті білі, вранішні меві, що перелетіли перед її повними надії очима? – тихо плакала душа. І радість в одну хвилину стала чорною безнадійністю. А серце притакувало глухо: «Так-так! Так-так!»

Не встигла помітити, а вже підморгувала їй маска-обличчя лукавого фавна під мармуровою таблицею в бронзовому

вінку масок, флейт і квітів словами: «Батил – мім».

Але Ізі ще ніколи не торкнула молотком того металевого фавна. Приходила щоденно, як і всі інші танцюристки, записані в еділів «на дошку», на обов'язкові вправи, коли двері були навстіж розчинені між двома коринтськими колонами. Раб-придверник, прикований на ланцюгу, байдуже й мовчки зустрічав всіх порожнім своїм поглядом. Ані незмінне дзюрчання фонтана, прихованого між купами геліотропів у холлодку вестибюля, не вирвало Ізі з її думок.

Як щодня, очі автоматично спинились на маленькому заглибленні для хатньої божнички – лараріуму.

Між невеликими бронзовими статуетками муз співу і танку – Евтерпе й Терпсіхори – стояв ще потворний єгипетський божок – Безу, патрон танцюристок і акторів. Під лараріумом сиділа старшого віку, огорнена вже туком Кая, нарум'янена, з підмальованими очима й зі слідами небуденної краси, Батилова дружина – доміна.

Вона приязно всміхнулась до Ізі:

– Домінус-магістер вже двічі питає про тебе, козенятко, – і відкинула таблички з Ізіним найменням, не позначивши спізнення.

– Біжи, біжи. Це тобі не віщує нічого злого.

У великій залі, з блискучою, як замерзле озеро, мармуровою підлогою, пищала верескливо знуджена Батилова флейта.

Велетенське бронзове, на всю стіну люстро день у день

відбивало кожен рух кожної танцюристки.

– Плавай! Легко! Ви ж бакханки, а не дівки від корів! – перекривлював, лаявся, глузував із дівчат «магістер», доповнюючи злі слова карикатурно незугарними рухами досвідченого актора, готового на все, на дотеп у гострому слові та в шамкому русі.

– Ще раз! Ще раз! – І ставав у граціозну позу, всміхався солодко завченим усміхом естради. Руки заносились над головою, ледве торкаючись одна одної кінчиками пальців.

Високий, кощавий мім, у короткій зеленій туніці, нарум'янений і набілений під кучерявою перукою, справляв враження велетенської висушеної сарани, з рухливими чорними очима.

Зненацька він застромлював флейту за пояс і гнучкою лозиною корегував рухи учениць.

– Усміх! Екстаз! Де екстаз, корови? Щоб було видно, що ви сп'яніли від погляду бога! Що ви, як каже поет, «окрилені танком без відпочинку»!

І флейта знов пищала.

За хвилину з грюкотом летіла через всю залу в куток. Її доганяла в розпуці зірвана магістрова перука. Як циби-ходулі, стукотіли по підлозі жилаві ноги й свистіла лозина.

– Нарешті ти тут, мухо мареотійська, – вловив Батил поглядом Ізі в гуртку хорей. – Кротали! «Дріаду»!

Ізі мляво вийшла вперед. Та ледве торкнулась кроталів, що затріпотіли в її руках мелодійним дзеленчанням, мов

прокинулась зі сну. Почувала ті мідяні тарелі з найулюбленішим для неї звуком як частину свого власного тіла.

Жодним своїм словом чи співом не могла вона переказати своїх почуттів так, як цим простим, тремтячим інструментом, що, мов чари, незмінно заволодівав нею всією.

Зала, подруги, мім – навіть думки про Антіноя відпливали, мов підхоплені вітром.

Кротали – це Ізіні крила, що несуть її у казкову країну мрій, у незнайому суму ані болю країну. Не писклива Батилова флейта, але чарівна сірінкса безжурного пастушка вабить її. Білими хмарками розкотились по смарагдовій луці овечки. І радісна крилата дріада лине понад землею, поміж блакитних метеликів. Схиляється над квітами, повними роси, що кличуть до неї:

– Цілуй нас! Цілуй!

А дріада усміхається зеленим водоростям, що виглянули зі спокійного озера подивитись на неї. Вона лине над кришталевим потоком, заглядає під кущі шипшини, шукаючи того, хто манить її далі.

Батил захоплено заплескав у долоні. Різкий той звук вернув Ізі до дійсності. Вона спинилась, не розуміючи задоволеного, непідробленого мімового усміху. Помітила, що магістер щипає себе за кінчик вуха: це знак його найбільшого задоволення.

– Скільки тобі років, козеня?

– Буде шістнадцять на Великі Діонісії.

– Подивимось. Побачимо.

Батил іде по свою перуку, що валяється аж під протилежною стіною. Різко обертається і підносить угору флейту.

– Вакхічну фігуру!

Ізі бере у подружки тамбурин. Розігналась, як у пустиню, великими кроками відміряла собі простір. Труснула головою.

«Це – твоє життя, – майнуло думкою. – Це! А не що інше!»

І, вирвавшись з настирливих обіймів смутку, під дрібні удари тамбурина, закрутилась шалено. Раптом випросталась, стрибнула, як газель, і побігла «високою травою», жартуючи з холодними іскрами роси. Не тільки бачила їх, але й відчувала їх на своїх ногах. Була повна безтямної, нестримної радості молодого існування, розквіту буйних сил.

Між танцюристок нечутно просунулась Кая. Батил моргнув їй на Ізі, щипаючи себе за вухо.

Тамбурин розсипав дзвінкий сміх. Аж міцним ударом Ізі спинила його. І застигла нерухомо з сяючими очима відкинувшись назад.

Магістер спілів на грудях кощаві руки.

– Так от що, цикадо. Завтра йдеш до гетери Доріс. Чуєш? На соло. Хотів був перше послати тебе до купця Гентіона. Але бачу: можеш починати з вищого щабля. Цінтія саме заслабла.

– Або десь бавиться з римськими гостями, – кинула Кая.

– На наш жаль, – перервав Батил. – Твердо знаєш фігуру

«тікаючої Дафне»?

– Знаю, – зблідла від хвилювання Ізі.

– Тож завтра соло, вдома перевір ще раз. Сьогодні не хочу тебе більше втомлювати. Квакус казав, що прийшла ти завидна. До школи завтра не приходь. Добре виспись удень. Та не думай перед симпозіоном щось їсти чи пити,

Поглядом перебіг по танцюристках.

– Підуть з тобою, – назначив, – Фаніон, Селеніс, Пракседа, Арсіное, ну, й ти, кучерява Меліто. Але ж дивіться, не осороміть Батила перед римлянами! Чуєте? Це ж вам не якийсь купець, а сама Доріс! Розумієте? Хай її око – найдосвідченішого знавця мистецтва в цілій Александрії – не зможе нічого закинути. І щоб ви стали не матеріалом для дотепів і сміху, а взірцем для цілої її школи. Прикладом для всього славного музейону Доріс. А ти, – ще раз повернувся до Ізі, – перекажеш своєму опікунові, хай зайде до мене.

Дівчата й Кая оточили Ізі.

– От щаслива!

– Чи ж могла ти сподіватись, що сьогодні станеш самостійною гістрію?

– Так рано! І так ураз!

– І в такім домі почнеш! Та ще і в час, коли в місті цезар!

– Може, й він сам там буде?

– Чи буде август – не знати.

– Але Вер і Антіной – напевне.

«О, меві! Меві, меві! – стукотіло Ізіне серце. – Ні, меві

не підведуть, коли вилітають справа наліво...»

– А гей! До праці!

І знову пищить Баталова флейта, знову дівчата легкими кроками пурхають по залі, відбиваючись у блискучій підлозі та в бронзовому люстрі.

* * *

Вулицею в напрямі до Мареотісу дрібно цокотять Ізіні сандалії.

Антіной! Буде напевно! Якби ж! Буде напевно! Прийди! Ціла вона – один заклик.

Щасливий день, ясний мій день! Ти радісно почався.

II. Симпозіон у гетери

*Хлопчисько-слуго! Старого фалерну
Подай нам келих пінистий, гіркий!*

Катул

Тиха ніч м'яко обняла Александрію.

З-за мурів, що оточують сади Лохіасу, найгарнішої палацової частини міста, схиляються віти дерев. А з них потоками чорно-зеленої бронзи ллються гірлянди плющів і пнучких троянд. Нерухомо застиг у повітрі аромат олеандрів. Аж голова точиться від пахощів. А на устах осідає смак мигдалів і меду.

Крізь металеві мережі кованих брам темніє мідь статуй на білих мармурах стін.

Свіжі голоси водограїв безжурно співають у дрімаючих тінях і творять приглушене тло для арабесок флейт, бризок сміху, оплесків, пісень, що будять дрімаючу тишу.

Порожньою вулицею озиваються легкі кроки.

Від синьої запони ночі відокремлюються дівочі стрункі постаті, їх три, як три грації-харити. Пружним кроком, що звук до танцю, вони вириваються з сонної тиші і, як метелики, летять до світла й сміху.

– Якби ж то золочена лектика, та щоб несли нас дужі

невільники...

– Чи бач! Золочена! Я, мила Фаніон, пристала б і на не золочену, а звичайнісіньку!..

– Тож не були б ми танцюристками-хореями, а багатими панями!

– Товсті... з підмальованими ще гірш, як у нас, очима, – розсипала дрібний сміх Фаніон.

– От тоді перед нами всі лебеділи б. А то... Чи хоч дадуть повечеряти?

– Хто ж на таких, як ми, зважає? Аби були на своєму місці. І в час.

– Як ті гірлянди на вазах. Чи на кратерах, що в них подаватимуть солоджене медом вино, – засміялась Меліта. – Справді. Де б таки зважати на вбогих хорей, та ще в час, коли в Александрії повно пишних панів з Рима.

– А може, Ізі зверне на себе увагу? – озвалась знов Фаніон.

– Та що ти! – запротестувала Ізі. – Помогла б богиня якось вив'язатись без ганьби. Я так боюсь!

Було по півночі, коли Ізі з подругами несміливо вступали до виїмково розкішної інзули – школи, що належала гетері Доріс.

Вечеря вже скінчилась.

Раби виносили маленькі столики, що для особливої вروحистості стояли перед кожним гостем зокрема. Підлогу в залі посипали свіжими трояндами та фіалками.

Винесено велику кратеру – посудину для мішання з во-

дою і медом вина, що його пили за вечерею. Натомість цілим походом внесли юнаки-раби до їдальні-триклініуму, мов офірні дари до храму, завітчані гірляндами амфори хіоського, фалериського, кіпрського вина і навіть коштовного антосмія – найвизначнішої перлини шляхетних вин.

Починалась друга частина симпозіону – бенкет, пиятика. Нерозведене вино заграло барвистими іскрами по золотих чарах.

Присутнім розносили свіжі вінки, нард і вербену. Для відсвіження гості натирали собі нардом і вербеною скроні, чоло і руки.

А раби-підлітки доливали в мосяжні лампи запашної оливи. До курильниць додавали нових ароматних смол.

– А тепер, приятелі дорогі, – промовила мідянокоса Доріс, звана так за вогненний, як у Фріне, відтінок волосся, – личить нам, як освячені велять звичаї, обрати короля вечірки. Дозвольте – високоповажаного сенатора Кальпурніана?

Всі заплескали в долоні.

Але сивий, шляхетного вигляду сенатор, боронячись, простяг перед себе руки:

– З великою подякою приймаю шану й одночасно беру на себе сміливість вказати на достойнішого цієї гідності – філософа Ксанта. Ми ж бо не сармати, як говорить поет, то ж нам і за вином личить бавитись розмовами мудрими.

Маленький, рухливий філософ, однак, відхилив обрання:

– Так, так. Дяка богам, ми – аякже – ми не сармати й не

скити. І коли не кровно, то вихованням – аякже – вихованням ми – гелени. Хай же наш вибір буде гідний геленів. Аякже! Тому прошу сестру харит і муз, пиху Александрії – аякже – нашу прекрасну Доріс бути королевою.

– Ха-ха-ха! Жінку – за «арбітра бібенді»? – голосно й по-п'яному недоречно вигукнув на всю залу вже сильно підпитий Вер. – Та вона ж не знайде дна ані в першій чарі!

Верів вінок зсунувся йому на вуха. В кучерявій бороді, що нею він так пишався, заплуталась риб'яча кісточка. Темно-червона, відтінком майже наближена до пурпуру туніка, вишивана східним орнаментом, на кількох місцях виблискувала свіжими масними плямами.

Верів сусід, середнього віку й дуже спокійний сенатор Татіан, злегка смикнув його за поділ туніки.

– Лиши, Люціє, – нечутно промовив він. – Лиши, приятелю, сперечатись з традицією.

Ксантос з іронією глянув на августиного улюбленця, утнувся в бік Доріс і швидко заговорив:

– Шляхетний Люцій Вер прикидається – аякже – ніби він забув, що й найславніша Діотима й не смертельної пам'яті Аспазія, також – аякже – будучи жінками, головували на симпозіонах. А на тих симпозіонах, – підніс вгору палець, – аякже – бували й Сократ, і Перікл, і Алкібіад!

– Велика річ. Таж вони робили це сп'яну. Ха-ха-ха! – не вступився Вер.

– А я не згоджуюсь. Бо греки нам, римлянам, не закон.

Лиши, Татіане! Я знаю, що говорю. І кажу й казатиму, що народ, який не зміг вдержати своєї державності.

Поміж гостей війнув холодок: Вер грубо підкреслював, що всі надто відчували.

Хіба потужна рука твердого Риму не чавила навіть на забавах найвизначніших людей Александрії? Дарма, що сьогодні скрізь шанували бенкетами цих представників Риму

Кальпурніан «заминав» прикру пригоду:

– Повстання проти жіноцтва – застарілий забобон. Мусиш погодитись, Вере, що коли б наша мідянокоса пряла вовну в гінекею, то її чарівний погляд і глибокий розум не були б джерелом нашого – і твого – натхнення.

– О, о. Отож-бо саме воно й є! – уперто не здавався підпитий Вер. – І я ж кажу: для жінок – гінекей! І жодні це забобони, лише непорядок. Поет казав... як це так? Та все одно, жінкам дбати про вовну, господарство, а до іншого – зась! Натхнення? Освіта? Права? Може, ще й право розпоряджати своїм майном? Безглуздя це! – він стукнув п'ястком. – Годі! Як влада буде в моїх...

Початок промови, викликаючи скандал, обузив, але кінець її втонув у веселому й однодушному сміху. Надто нерозумно було прилюдно признаватись про свої забаганки на трон у добі повного цезаревого тріумфу. До того ж, хто з присутніх не знав, як Верові залежить на майні його дружини?

Велику зручність і винятковий такт мусив проявити Татіан, щоб заспокоїти розігрітого вином цезаревого спад-

коємця і непомітно вивести його з симпозіону.

Та ще перед тим Кальпурніан взяв у раба вінок з тополевого листу й фіалок, підніс його вгору і зробив рух, як перед промовою в сенаті:

– Патриції! Августіани! І ви, присутні тут красуні! – вклонився кільком гетерам, що були на симпозіоні. – Я вгадую, що всі згідні обрати Доріс. – Сенатор поклав вінок на голову гетери і м'яко перервав овацію. – Я ще не скінчив. За звичаєм мусимо вибрати й тему для початку розмови. Щодо мене, то я б радо послухав, що ліпше: чи жінка – радість і натхнення, як от наша славна володарка, що у твердому, давньому Римі звали «матрона столатта» – статечна, поважна пані дому?

– Згода! Евое! Чудова тема!

– Дозвольте мені, єгиптянинові, пригадати, може, не зовсім пам'ятну римлянам подробицю, – озвався стрункий юнак Мена, син фабриканта папірусу. – На нашій землі жінка була завжди рівною й рівноправною чоловікові. Чей же повинно так бути й далі?

– А певно!

– З якого дивитись боку! – посипались зауваження.

Але Доріс вже підвелась зі свого ложа, де не сиділа, як було звичаєм у Римі, а напівлежала, способом грецьким.

На її знак до зали вступив хор її учениць.

Акорд ліній і барв, грації й принади творили молоді тіла, огорнені напівпрозорими завоями.

Двома гуртками з боків великої заглибини у стіні, де за-

квітчана трояндами й міртами стояла мистецька статуя Афродіти, псалтрії-співачки почали тихо співати гімн богині.

Доріс, сама немов прекрасна богиня світанку Еос, вилила трохи вина зі свого келиха, як офіру, на вівтар перед статуєю і, вклонившись, промовила:

– Слава тобі, Афродіте, радосте богів і людей! Дяка тобі, що вчинила мене тим, чим я нині: почесною і вільною гетерою!

– Слава Афродіті!

– Слава Доріс! – підхопили гості.

Доріс вернулась на своє місце в головах центрального столу. Йй, королеві вечірки, належало перше слово. Мовчки випила вона півчари вина. Це було все її приготування до композиції.

Зала стихла, і в приглушений спів гетериних вихованок-псалтрій та звуки арф, мов крізь прозору запону, впливався чарівний голос мідянокосої. Це була мелодекламація, імпровізація.

Шановні гості, подруги й друзі!

Наказ ваги приймаю й до теми берусь.

Гадаю: два стани – весталки й гетери –

Найвищі є стани, що гідні жінок.

В них жінка свою незалежність не втратить.

Як зоря поетів, як мрія мужів,

Веде вона вгору і шлях відкриває

До чистих висот тих – принадних, ясних.

*– Даруй мені. Доріс: чи ж можна казати
Весталка є вільна? Не сміє ж вона
На учтах сидіти, ні в чару кохання
Заглянути до дна! –*

втрутилась друга з найвизначніших в Александрії гетер –
Хризіс.

*На цьому якраз я й хотіла спинитись.
Прекрасна і мудра подруго моя!
Весталка тому незалежна і вільна.
Що ретязь солодкий кохання й жаги
Не сковує міцно їй серця ніколи.
Бо ж серце жіноту в неволю веде,
Й лукаво нас робить у мужа рабою.
Рабиню ж завжди зневажає тиран.
Тирана ж рабиня не може кохати.
Так жінці кохання бере незалежність,
А рабство тоді відбирає й любов.*

– Славно! Красно! – не втримався запальний Мена. – Але ж підкресли, прошу тебе, що незалежна й вільна жінка є рідною мужу, як це було споконвіку в Єгипті.

– А також те, хто буде... буде збільшувати імперське військо, – з легкою іронією докинув теж молодий, але вже дуже високого рангу вояк Пріск, випещений, могутній красень, за походженням александрієць.

– Так, госте мій зацний, – обернулась Доріс до Мени. –

*Я так не сказала.
Бо ж з думкою цею не згоджуюсь я.
Дозвольте сьогодні признатись вам щиро:
За хибу вважаю стремління жінок
З мужами рівнятись,
Подібними бути мужам до подробиць.
Мужчини і ми, хоч здалека подібні.
То ж різні істоти! І різний наш світ!*

– Це справне слово! Евое! – почулись з різних боків голо-
си старших гостей.

А Доріс вже зверталась до Пріска:

*– Бо жінка, носителька вогників божих.
Даруючи мужу лиш погляд, усмішку.
Вже творить завзяття і волю до чину.
Й ті «діти духовні» – могутні, ясні –
Це військо надійне у війнах життєвих.
А ті, хто не має «духовних діток»,
Не мають на світі мети ані цілі.
Патриції славні, що в світі не знають
Мети ані цілі – як тільки свій рід
І «славне наймення» щоби не згубилось,
Ті можуть про збільшення війська подбать.
Вони... та плебей!
Бо тим не лишилось на світі цім щастя,
Як щастя родинне...*

– Аякже! Аякже! Це правильно, – заплескав у долоні розвеселений філософ Ксантос.

Бенефіціарій Пріск вклонився господині й перейшов до іншого столу. Щоразу, як Доріс переривала свою промову, Лізій робив непомітно кілька кроків до ложа Хризіс. Нарешті наблизився так, що міг присісти біля неї.

– Дозволиш тобі товаришувати, Хризіс? – озвався тихо густим басом, мов джміль.

– Тільки в уважному слуханні.

– Цих безконечних сенаторських промов? Від них я занудився, мов кінь у музею.

– Але ж, Лізію, я ніколи не тужила за товариством коней!

– Для початку ти б могла бути й ласкавішою до мене. Бачу, що й на тебе кепсько впливає підробка «вченої академії».

– Помиляєшся, юначе. Мене завжди зануджувала балаканина пілікрепів.

– Не ображаюсь на твої дотепи. Сьогодні вони в тебе не досить щасливі. Але я поважно потребую твого товариства і приятельської ради. Вийдемо до саду... маю тобі сказати...

– Лізію! – спинила його гетера. – Ти вже мені сказав.

Вона знизала плечима й перебирала пальцями коштовне намисто на шії.

Лізій забубонів роздражнено:

– Річ видима. Ти розмовляєш охочіше, коли до розмови додається та чи інша блискуча забавка-оздоба. Пригадай – коли ти приймала від мене ці смарагди, що ними тепер

граєшся, то була ласкавішою.

– Це намисто – твій подарунок? Можливо, – недбало глянула Хризіс. – Я маю цих пам'яток більше, як самої пам'яті. І не тішуся, коли мені пригадують забуті подробиці.

– Подробиці про те, хто саме заплатив тобі за твій час.

Хризіс погірдливо всміхнулась:

– Затям собі, хлопче, що гетерам не платять, а дарують з вдячності.

– А коли хтось, бодай тимчасово, втратить можливість дарувати самоцвіти...

– Ти казав, що потребуєш моєї ради? Дам тобі її, Лізію. Ощадним патриціям слід шукати товариства флейтисток. Це не потребує коштів. Вистачить, коли почастуєш їх вином та солодошами зі столу, за яким гостюєш сам.

Рясні оплески тим часом вітали Доріс. Хризіс піднесла чару.

– За натхненні слова подруги-Харити з думками Атени, з красою Афродіти!

– Евое! – вигукнув Ксantos. – За рідкісне явище – приязнь двох красунь!

Доріс подякувала поглядом за привіт Хризіс. І відповіла філософові:

– Звичайно жіночу приязнь нищать заздрощі. А в нас з Хризіс немає поживи таким почуттям.

Розлючений Лізій відійшов від гетери. Зрозумів, що на-завжди відштовхнула його, і саме в той найкритичніший час,

коли нова позика від неї могла б врятувати його від руїни.

– Лізію! Присядь до нас, прихильників Катулла, що саме про нас сказав: «тут нерозріджений водою панує Бахус»!

Та Лізієвої досади не могли загасити й найміцніші нерозріджені водою вина.

До зали, як рій метеликів, впурхнув гурт славнозвісного Батилового балету. Бубни й тамбурини обнялись із музикою арф і флейт.

Але, крім Лізія, в залі було ще кілька осіб, що не помічали танку. Між колонадами, біля стіни, стояв ставний, бадьорий, певний себе сенатор Татіан і тихо розмовляв із бенефіціарієм Третього легіону Пріском, що й без військових відзнак, які не личило брати на бенкет, виглядав дуже войовниче. Пріск був ще занадто молодий для такого високого рангу, який завдячував він тому, що був родичем цезаревого швагра Сервіянуса, якого Адріан дуже любив. Саме цими днями про одчайдушного й рвучкого Пріска поширилась чутка, що він посперечався з цезарем і готовий виступити з війська. Тому чимало близьких до цезаревого двору осіб із цікавістю приглядались до Татіана і Пріска, думаючи, яким способом сенатор оговтає запального вояка. Помітив це й Лізій, у якого вже не раз виходили сутички з Пріском через Хризіс. Досада підштовхнула Лізія до колон, і хоч він не мав жодного плану, щоб зачепитись з Пріском, він сперся на сусідню колону й прислухався, про що йде мова. Тим часом до Татіана швидко підійшов молодий вояк Антістос, якого

прозвали «Татіановим альтер его». Він заговорив, немов здавав звіт. Але до напруженого Лізієвого вуха долітали тільки окремі слова: «...плани... барви... пророкувати може й римська зброя... плани докладні».

— Певно купують якусь віллу чи інзулу, — стислося Лізієве серце. — Не маю щастя, — і він крутнувся в бік Пріска. Та ні його, ні Татіана, ні Антістоса там уже не було.

Не дивилась на танець вакханок і схвильована Ізі, хоч і не відривала очей від зали, виглядаючи з-за великої запони. Серце дівчини підплигувало під прозорою «скляною тканиною», як їх називали, її туніки. Заквітчана лаврами, у тканих золотом легких сандаліях, вона тремтіла під принадною й одночасно жахливого сподівання, що в залу кожної хвилини може вступити Антіною. Спочатку була задоволена, не побачивши його. Певно, що славні гетери чарували б його тут. Яка була б для них честь, коли б той «майбутній цезар» і такий «божесько гарний» юнак звернув увагу на александрійських красунь. Певно, що в Римі є ще кращі, і всі йому приступні.

А вона? Ізі? Манісенька «стрибаюча комашка» буде лише розважати їх. Якщо зволють глянути на неї. Потім домоправитель заплатить їй за працю, дасть у куточку вечерю й «милостиво дозволить» іти додому. Вона востаннє гляне з-за запони на прекрасну Доріс, що у жвавій і мудрій розмові принадно всміхатиметься до Антіноя, який і не помітить, як Ізі вже зникла з цієї зали.

Так, при першому самотійному кроці мусить Ізі зазнати муки актора, що веселить і бавить товариство з кривавою раною в серці. Якби ж вона була гетерою! Всі ж бо кажуть їй, що вона гарна, цікава, складає прегарні пісні.

Але довкола чийсь руки роблять знаки. Грають музику «Дафне»... Це ж її черга!

– Зроби мене, Афродіте, як Доріс! Як Хризіс!

Напружилась, розірвала свій жах. І вискочила на естраду. Стерпла на місці: Антіной, гетери, сенатори, римські гості пильно вдивлялись в неї.

Тікати! Тікати звідси!

Таж вона саме й є «тікаюча Дафне», перелякана появою кохання в постаті бога! Блискавкою майнуло, що вона, звичайна німфа, боїться того божеського кохання.

Але ж цей «бог» – це не Фойбос, а Ерос-Антіной! Його боїться вона, аж від жаху їй ось-ось розірветься серце. Ізі відхилилась цілим тілом, немов справді побачила перед собою голову Медузи.

Диригент розгубився, музика замовкла. Напружена зала вп'ялась у танцюристку очима.

– Богине! Рятуй!

Бліда, як мармур, дівчина зробила перший крок власної імпровізації. І почала добре вивчену фігуру «Дафне».

Музика підхопила такт.

Доріс подалась уперед, у залі вшухли розмови.

Деякі гості встали й підступили до подіуму.

Маленька нова танцюристка, починаючи інтригуючою грою, стривожила всю залу. Іскра тривоги пройшла по всіх гостях, примусила їх відчутися щось більше, ніж вияв хореографічного мистецтва, усім добре знаного.

І Лізій підступив наперед «на злість Хризіс», щоб показати, що й «флейтистками» можна цікавитись.

А коли, звертаючись з молитвою до матері-землі, Дафне шукає останнього порятунку, Ізіні уста шепотіли правдиву молитву.

І глядачі в кінцевому акорді вчули плач сонячного бога й тихий шелест перетвореної у лавр німфи – Дафне.

На очах нерухомо застиглої Ізі блищали сльози, немов то справді були краплини прозорої живиці, що виступила з лавра під вогненним поцілунком Фойбоса-Сонця.

Ізі увійшла за запону глуха до овацій, сліпа до знаків вітання. Вона не була свідомо свого оглушливого успіху, тремтіла вся й не розуміла, що їй говорить рабиня. Не розуміла, чого її знову провадять до зали. Стояла перед усміненою Хризіс, що також колись була танцюристкою. Гетера взяла дівчатко за підборіддя і підвела вгору її обличчя.

– Таж вона й справді вся в сльозах! – вигукнула зі здивуванням. – Чого ж ти, маленька?

Ізі довірливо, з неприхованим захопленням подивилась у гарні очі гетери й усміхнулась крізь сльози:

– Мені здалось, що так страшно смертній прийняти кохання бога. І так невиносно тяжко відмовитись від нього.

Оплески привітали її несподівану відповідь.

Вловила саяливий усміх Антіноя, задоволений погляд Доріс. А Хризіс притягла її до себе й поцілувала, як приятельку.

– Ще живе вогонь натхнення в дівочих грудях, – сказала Доріс.

– Чи давно ти танцюєш, дитино? – запиталася Хризіс і посадила Ізі біля себе на своє ложе.

– Сьогодні перше моє соло.

– Перед тобою світлий шлях.

Хризіс відстебнула смарагдове намисто – Лізіїв подарунок – й одягла на Ізіну шию.

– Візьми це. Це не платня. Бо митцеві не можна заплатити за натхнення. Це – пам'ятка про симпозіон, на якому тебе обняла Терпсіхора. Хай ця дрібничка принесе тобі щастя.

І, нахилившись до дівчини, тихо додала:

– Це сильний амулет. Бережи його. А як будеш потребувати поради чи помочі – навідайся до мене. Хризіс пройшла твій шлях і... має добру пам'ять.

Лізії почув останні слова й зрозумів, що сказані були ці слова, може, більше для нього, ніж для Ізі.

III. В храмі Серапіса

*Не посилав я пророків тих, а прибігли вони самі.
Не говорив я їм, а вони пророкували.*

Пророк Єремія

– Варта цезарева! Що? Не чуєш? Так човгай сюди, стара кртице, й подивись! – нетерпеливився Пріск під брамою Серапеума, головної александрійської святині.

– Заспокійся, центуріоне, – стримував його Татіан, пануючий над собою і в найкритичніших обставинах. – Мусить же вартівник виконати всі розпорядження! Ми ж на тому виграємо, що все відбувається в належному порядку.

– Коли ж стільки марнується часу.

Татіан спокійно поглянув на зорі:

– Часу вистачить на все. В Лохіасі всі ще сплять. А симпозіон потриває... коли потім схочеш ще забавлятися.

– А чом би й ні? – дратувався Пріск. – Ми, вояки, призвичаєні робити все махом. І не терпимо перешкод.

– Але – без гніву, – знуджено сперечався Татіан. – Згадай, як нас вчили в дитинстві: «Гніваєшся, Зевсе? То правда не з тобою».

Третій – Антістос, юнак, що перед годиною розмовляв на симпозіоні з Татіаном і Пріском, весело засміявся:

– Ми ж мусимо зробити все так, щоб було якнайбільше правди.

І з виразом незадоволення глянув на Пріска. Татіан відповів очима:

– Байдуже...

В простір маленького віконця просунулась рука з невеликою лампочкою. Віхтик жовтавого світла лизнув обличчя тих, що порушували священну тишу храму в неналежний час.

– Вас тільки троє?

– А на тебе треба цілу когорту? Ще, може, й з катапультами?

Антістос досадним рухом стримав Пріскову лайку, бо вартовий уже відхиляв прибічні вузькі дверцята, в яких ще запитав:

– А гасло?

– Ло-хі-ас!

Антістос швидким рухом відкрив полу своєї каракали й підніс руку майже до обличчя вартового.

Той, без роздратування чи тіні образи, уважно проглянув перстень на пальці юнака, протяг ще раз світлом по обличчях і спокійно запитав:

– Чого ж бажає варта славного цезаря?

– Щоб ти ласкаво провів нас до старшого фламінія, тобто я хотів сказати, до вашого великого пророка, найдостойнішого Діодора.

– Коли ти сам не можеш догадатися, чого вночі може приходити варта цезарева... – знову вирвався Пріск.

– Таємне доручення в справі цезарських відвідин, – стримано пояснив Антістос.

– Входьте! – нарешті відступився на бік дозорець, пропускаючи повз себе вояків. Не поспішаючи, замкнув за ними дверцята, відхилив інші в порталі при брамі. Витяг з-за пасу маленький свищик зі слонової кості й тихо подав ним знак. На цей раз відчинились дверцята у рівній стіні храму.

В довгому, рівному хіднику з дверима по обох боках тьмяно заблимав вогник олійного світильника. За хвилину з'явився молодий храмовий учень – каміл у зеленій одежі та білих сандаліях. Чемно вклонився, немов нахилений вітром лист пальми, і мовчки чекав наказу вартового жерця.

– Заведи вояків цезаря до святого пророка.

«Зелений лист» знову мовчки вгнувся. Лампка піднялася над його головою і попливла хідником.

Сходи вивели прихожих на горішній поверх, де новим коридором прийшли вони до освітленої восковими смолоскипами невеликої зали.

Зелений каміл уклонився і зник. Із-за тьмяної заслони в цю ж мить з'явився старий жрець у всьому білому.

– До святого пророка? – немов прокашляв він і з запитанням дивився на гостей.

– Лохіас, – лаконічно відмовив Татіан.

Антістос мовчки простяг перстень. Жрець хитнув голо-

вою і вдарив молотком у металевий диск, повішений на стіні. З-за другої запони знов з'явився зелений каміл із лампочкою, зігнувся в поклоні жерцеві, який втомлено сів на м'яку лаву.

З притемнених сіней перейшли кількома сходинками до широкого коридора, ясно освітленого олійними лампами.

– Здається, цей зелений Псіхопомпос водитиме нас до ранку, – знов закипів Пріск. – Якась гра в тіні!

– Зараз, – вперше озвався до гостей ясний і приємний голос каміла.

– Прошу, – відімкнув він двері без клямки і без жодних ознак замка.

Цезарева варта опинилась у невеличкій кімнатці, цілком порожній, без вікон і немов і без дверей.

Однак каміл ураз знайшов замок і вже стояв у малесеньких дверцятах, що відсунулись у стіну.

– Звольте ласкаво зачекати, – озвався ввічливо і швидко засунув двері.

Всі троє переглянулись.

– Увійшли, – промимрив перший Пріск. – А як відсіль?

– Тією самою дорогою, – сухо відказав Татіан приниженням голосом. – Особливо, коли вмітимем мовчати, бо, – додав пошепки, – у стінах є... – і показав собі на вухо.

– Мовчимо слухняно, легате, – голосно по-військовому відповів Антістос.

Але в цій хвилині скригнули двері в третій стіні, і в них

стояв ввічливий каміл, підтримуючи рукою заслону над двома, що були всього на один крок навпроти.

– Святий пророк готовий прийняти августіанів, – і запросив рукою.

І в цю ж мить десь зник.

* * *

Вояки стояли в робітні старшого жерця.

Низька мосяжна лампа у формі вази освітлювала широкий стіл. На ньому купками лежали сувої, таблички для писання, писальні й інші приладдя та стояли різнобарвні маленькі мисочки.

Жрець Діодор підвівся й поблагословив прихожих. Вони низько вклонились.

– Даруй, найдостойніший, що ми змушені турбувати тебе в цю пізню годину. Даруй і за несправну поведінку в невідомому нам докільлі, – рівно, немов відрубуючи слова, показав Татіан. – Але є наказ.

Він дав знак Антістосові. Той ввічливо показав свій перстень.

– Слухаю, – нагнув голову пророк.

– Можемо говорити все? Ніхто нас не чує? – спитав Татіан.

– Крім богів. Сідайте, – запросив він, вказуючи на оздоблені слоною кістю ебенові стільці з гаптованими золотом

подушками.

– Слухаю, – повторив ще, сідаючи при столі.

Татіан відкинув каракалу. Його супутники зробили те саме. Зброя преторіанців заблищала на Татіанові й Антістосові. Жрець спокійно вдивлявся в гостей.

– Маємо наказ попередити тебе, найдостойніший, що нинішні відвідини цезаря мусять відбутись у повній таємниці. Він має важливі причини не бажати, щоб про це потімдесь була мова.

– З храму не виходить те, що не має вийти.

Пріск і Антістос виразно переглянулись.

Татіан говорив далі:

– Це ми знаємо. Однак бажано, щоб і в самій святині ніхто не виходив назустріч цезареві. Просимо, щоб по коридорах чи залах, якими має пройти август, не зустрів його жоден. Ми прийшли сюди перші й вийдемо зі святині останні. Такий є наказ.

– Зараз дам розпорядження, – промовив пророк і шукав очима по столі.

– Вибач, найдостойніший. Це ще не все. Мусимо разом з тобою оглянути залу, де відбудеться зустріч з оракулом.

– Слухняність – чеснота жерців, – лагідно всміхнувся Діодор. Погляд його затримався на маленькому кришталевому молоточку. Він вдарив ним по невеликому срібному кружальцю, що висіло з боку стола. За мить біля запони стали два дужі, молоді жерці.

– Повідомте: всі, хто де перебуває, в робітнях, у храмі, в покоях, хай залишаться на своїх місцях до мого наказу.

– Найдостойніший, – перебив пророка Татіан, – ти розумієш, що ми виконуємо вищу волю. Тож не гнівайся і не візьми це за ознаку недовір'я чи брак пошани до тебе або до святині. Ми мусимо обійти цілий той шлях, яким проходитиме цезар. Нам звелено на власні очі переконатися, чи твої накази будуть виконані бездоганно. За це відповідаємо ми.

– Повторюю: слухняність визнають і в Серапеумі. І ми вміємо дотримувати дисципліну, як і ви, у війську.

І додав, звертаючись до жерців:

– Попередить. Хай не хвилюються і не цікавляться, зачувши в святині ходу легіонерів: варта цезаря виконує його наказ. Ідіть!

Жерці глибоко вклонились і, як і перед тим, умить зникли.

– Так прошу, оглянемо каплицю.

Діодор підвівся і повів варту до невеликої підземної зали, сполученої з його робітнею вузьким сходи́стим коридором, що біля дверей каплиці розгалужувався.

– Куди веде цей бічний?

– Оточує довкола каплицю й мою робітню, – відповів жрець.

На вівтарі перед заслоненою статуєю богині блимав вогник. Два ряди білих мармурових колон підтримували стелю. В каплиці не було жодної обстанови. На рівних стінах з

меандром сизої барви не видно було найменшої заглибини чи амбразури. Пророк з пошаною схилився перед статуєю. Прихожі так само. Діодор набрав довгою ложкою фіміаму й скинув на вогник, що викинув угору язичок полум'я.

Татіан із вояками повільно обійшов цілу залу, мацаючи рукою стіни. Не було жодного вікна, лише малий отвір у стелі, – очевидно, для провітрювання.

– Мусимо, найдостойніший, турбувати тебе ще. Вибач. Але покажи, де стоятимеш ти, а де має бути під час пророкування август?

Діодор мовчки став праворуч вівтаря і показав місце навпроти:

– Там має стояти ясний цезар.

Татіан став на те місце й глянув на жерця. Крізь напівпрозору завісу запашного диму Діодорова постать закреслювалась тьмяною, мов крізь серпанок.

– В цій залі нема інших дверей?

– Нема, як нема їх і в коридорах.

– Дякую, найдостойніший. Здається, цього нам вистачить цілком. Тепер, з ласки твоєї, вернемось до твого покою. Я маю сказати тобі ще кілька слів. А варта огляне хідники та вхід.

– Робіть, як визнаєте за краще.

– Золоті слова, – промовив Татіан, і всі троє, як на команду, чемно всміхнулись. Жрець усміхнувся також.

Пророк запросив Татіана сісти, поки той говорив своїм

супутникам:

– Огляньте круговий хідник. Але шануйте тишу святині. Взагалі робіть, як визнаєте за краще.

Вояки вийшли, а Татіан з пошаною запитав жерця:

– Не зволь гніватись, найдостойніший, маєш ти ключа від цієї кімнати? І чи ти тільки його маєш? Чи, може, маєш кілька їх? То довір їх нам на час, поки відбуватиметься пророцтво.

Діодор взяв зі столу маленьку алебастрову скриньку. Витяг відтіль три ключі.

– Два, ці більші, це від цієї робітні. Інших не має ніхто. А цей менший... – подаючи ключа, затримався на мить, – цей менший відчиняє всі двері святині. – Татіан прийняв ключі. Мабуть, жерцева схвилюваність передалась і Татіанові, бо ж його рука трохи затремтіла, коли він брав менший ключик.

– Ще маєш додати щось мені, легате? – спитав Діодор. – Вибач, коли неправильно титулую. Я не визнаюся добре на військовій одежі й відзнаках. Тільки догадуюсь: з такими важливими дорученнями не приходять люди малого рангу.

Татіан, усміхнувшись, хитнув головою: збагнув, що сказаний голосно Антістосом у залі без дверей титул уже і дійшов до пророкового вуха.

– Від тебе мало що скриється, святий пророче.

– Ти хотів сказати...

– Зараз. Я мушу говорити при свідках про все, що тут робиться.

На хвилину виникла мовчанка:

– Ти повідомлений, святий пророче, про точну хвилину приходу імператора? – заповнював мовчанку Татіан.

– Видима річ, – глянув пророк на клепсидру. – О, ще досить часу. Цезар, мабуть, щойно встає зі сну.

– Так, так, – погоджуючись, хитнув головою гість і знов замовк.

Діодор встав, відсунув на стіні різьблений образок Серапіса й із схованки дістав невеличку алебастрову амфору та золоті чари. Поставив перед Татіаном одну з них і наточив у неї ароматичного темно-золотистого вина.

– Щоб не було нудно чекати у старечому товаристві. Спробуй питво, що підкріплює наші сили в святині.

Татіан підніс чару вгору:

– Хай боги благословлять твої й наші вчинки! – промовив Татіан, схиляючи голову.

– Хай так буде сьогодні й вічно, – урочисто відповів пророк.

Гість хвилинку подивився на вино, але не квапився при-
тулити чару до зціплених уст.

До покою саме вступили вояки. Татіан передав Антісто-
сові ключі і хитнув головою.

Антістос негайно підійшов до дверей і замкнув їх.

Пріск голосно зітхнув і потягся з полегшенням. Не питаючи дозволу у господаря, важко сів у фотель.

Антістос витяг з-за пасу саквичку-гаманець, заховав клю-

чі й поклав руку на держално меча.

Пророк вибачливо дивився на ці «прояви вояцького виховання». Але перед ним вже стояв Татіан і спокійним голо-
сом, так само, як і раніше, з пошаною говорив:

– Тепер вислухай мене. Тільки дуже прошу: без хвилю-
вання і зайвого неспокою, бо це не личило б такій достойній
особі, як ти.

І, відрубуючи слова, закінчив:

– На цей раз із цезарем говоритиму я, а не ти.

– Тобто... як? – ще нічого не розуміючи, але вже з почут-
тям тривоги промовив Діодор.

Хотів підвестися з фотеля.

– Сиди, сиди, пророче. Я тобі все висвітлю, до подробиць:
час же ще є, – показав на воду в клепсидрі.

– Не дуже це чемно, ми знаємо, однак нам здається, після
докладного знайомства з тобою, що ти хоч і вельми святий
пророк, але ж твої пророцтва... так скажемо, трохи запізню-
ються.

У жерця обличчя зблідло на крейду, брови стислись. Чор-
ні, мов вугіль, очі аж засвітились. За все своє життя він ще
ніколи не чув такої мови. Глянув в один бік, у другий: вояки
стояли щільно біля нього при кожній руці.

– Спокійно, спокійно, святий пророче, – промовив Анті-
стос.

– На суперечки в нас нема часу, – додав Татіан.

– Та не свердли мене своїми очима. Скажи хоч щось. Бо

я вже буду кричати зі страху, – озвався з робленим жахом Пріск.

– Але... – видобув із своєї горлянки Діодор.

– Ну, не бійся. Ми тобі рішуче нічого злого не зробимо, – діловитим тоном почав Татіан.

– Якщо сам не даси до того приводу, – додав Пріск.

– Тихо, центуріоне! – стримав його Антістос. – Шануй пророка.

– Але ж це... насильство, блюзнірство. Нечуване зухвальство, – промовив нарешті Діодор. І його прекрасна сива голова з довгою кучерявою бородою ще більше стала подібною до голови олімпійського Зевса.

– Ну, сам бачиш, – співчутливо сказав Антістос, шукаючи чогось поміж речами на пророковому столі.

– Чом же ти цього не «передбачав», пророче? Це ж, так би мовити, твоє ремесло. Отож, щоб ти, часом, не помилився в такій важливій хвилині, ми мусили прийти тобі на поміч. Ага, ось воно! – сказав він іншим голосом, ставлячи на край столу срібне, середнього розміру, добре шліфоване люстро.

– Пророцтва... не тільки, пророче, треба передбачати... сиди, сиди!... їх ще треба й переводити в життя, – продовжував заспокоювати Діодора Пріск, що розкладав на столі, замість відсунених папірусів, глиняні коробочки з фарбами, яких уживали актори-міми.

– А як ти міг би це зробити, сидячи в такій добрій і певній схованці?

– Але що ви робите? Що ви робите? – тільки й міг видобути з себе Діодор.

– Таж сказано: рятуємо тебе з біди, – відповів Татіан, що сидів перед люстром, як у себе вдома.

– А тепер, святий мужу, сиди спокійно й дивись на мене... та не так трагічно

– Ну, ну! – додав Пріск. – На це ж ти напевне не потребуватимеш нашої помочі?

Пророк угруз у фотель і, не моргаючи, дивився на Татіана, як він зручно одяг сиву перуку й примірював довгу кучеряву білу бороду, одночасно ласкаво говорячи до жерця:

– Ти-бо турбувався долею імператора та імперії, а про свою власну й забув запитати оракула. Хоч я, може, в цих справах тямлю менше за вашого білоногого придверника, а все ж таки я не найгірший пророк. І можу тобі напророчити про те, що ти забув запитати... наприклад, цілком безпомилково можу тобі напророкувати, коли й як ти можеш померти. Та ну, дивись-бо веселіше! Вважай: коли «можеш», а не коли вмиреш. А от ти, мабуть, цього й не знав. Ну, тож чесно признайся, що пророкувати цезареві було б для тебе досить важко.

Поглядаючи на Діодора, Татіан вправно робив з себе його портрет.

– Звісно, шляхи зір на небі ми не дуже розрізняємо. Зате, повір мені, найдостойніший, кажу тобі це по-приятельському: ми ліпше за тебе знаємо шляхи, якими слід іти цезареві.

– Зморшку біля ока! Лівого! Трохи глибше, – підказав Антістос, що дивився через Татіанове плече в люстро. І долив Діодорові: – Але, найдостойніший, справді даремно хвилюєшся.

– Та він невдячний, – озвався Пріск. – Ми йому помагаємо, а він нам не хоче, – і торкнув жерця під лікоть.

– Центуріоне! Шануй пророка, – повторив знов Антістос.

– Таж шаную: я ж не безбожник, – відказав Пріск, розглядаючи шматок папірусу з накресленим планом святині.

– Ми, бач, мали думку з тобою поговорити наперед «начисто», – лагідно висвітлював Татіан. – Та кажуть, що ти якийсь мовчазний, нерозговірливий. А, зрештою, воно так буде ліпше. Принаймні ти не в спілці з нами. Маєш цілком чисте сумління. І перед богами, і перед цезарем. Тож не хили голови. А певно, що такою дрібничкою ти хвалитись не будеш.

– Це вже я ручусь за його мовчання, – присвідчив Пріск.

– Та й ми про все це враз забудемо, щойно звідсіль вийдемо.

– Але одного не слід забувати, святий пророче: наших облич. Щоб ми колись дечого не пригадали, – додав Антістос.

– Трошечки нижче праву брову... так!

Жерцеві очі палали, але повіки не кліпали. Помітно тремтіла в нього голова й конвульсійно ворушились руки. Тим часом Татіан закінчив трансформацію.

– Тепер, з твого дозволу, позичу в тебе білу одіж і сандалії. Зрозумій: хоч воно й неприємно вдягатись в чуже, та навіщо

б ми все те носили, коли ти маєш ці речі в порядку. Одягніть святого пророка тим часом у мій плащ... бо мусить же бути між вами «легат», поки «пророк» говоритиме з цезарем.

– Та він чогось чудно виглядає, – промовив Пріск, переодягаючи Діодора.

– Чи ж можна так хвилюватись? Вибач, як молоденьке дівчатко, коли його обіймає вояк. Ти ж бачиш, що не в тому щастя, щоб знати будуччину, а в тому, щоб... її не знати.

– Дійсно! – додав Антістос. – Аж тяжко собі уявити, як ти бентежився б, коли б тебе попередили про це боги... бодай перед місяцем.

– Правда, – підтвердив Татіан. – Напевно, пророк наробив би помилок... і, мабуть, непоправних. Не навчаю тебе, лише подаю до відома мій досвід: будуччину треба робити, але зайво її знати чи говорити про неї наперед. А як там клепсидра?

– Вже доходить.

– Добре. Все вчасно. – Татіан став попліч пророка, що підвівся, але мовчав, як земля.

– Близнята, – озвався веселий Антістос, – чудово!

Татіан уклонився, благословляючи так само, як це зробив пророк при їхньому вступі.

– Будьте під охороною бога! – промовив Діодоровим голосом, як справжній і добрий актор.

– Геніально! – потер собі руки Пріск. – Коли б я не був побожний, вірив би, що й сам бог не впізнає, котрий прав-

дивий.

– Так, я іду. Цезар мусить застати пророка заглибленого в побожне роздумування. А ви – пильнуйте уважно! – звернувся Татіан своїм природним голосом. Але враз додав, наслідуючи жерця: – І робіть, як визнаєте за найліпше. Та пам’ятайте, що слухняність – чеснота жерців, а дисципліна – вояків.

Діодор тихо застогнав.

Антістос віддав Татіанові ключ.

– Ти, центуріоне, підеш назустріч цезареві до брами, – наказав легат Антістосові.

– А ти лишишся тут, щоб достойний пророк не нудився в самотності. Бо ж самотність і нудьга підсувають, звичайно, нещасливі думки. Двері я замкну. Цезар обійде покій круговим хідником. Тож – не прислухайтесь!

Вони вийшли.

Антістос замкнув одні двері. Татіан – другі. Пріск із приязною усмішкою поглянув на приголомшеного пророка:

– Не журись! Нагороду дістанеш ще більшу, ніж за свою власну ворожбу.

З клепсидри впала остання краплина води.

IV. Пружини

*Як зброю зброєю відбить велить закон,
Так ставить справедливість брехню проти
брехні.*

Овідій

Августа Сабіна закінчувала вдягатися.

У настеленому вщерть пухкими килимами покої вікна й двері були щільно затулені товстими заслонами.

Сабіна не зносила голосних звуків, дзвінкого голосу, повного світла, різких барв. І найдужче боялась протягів. Її служниці й пані з її почету призвичаїлись, мов кроти, рухатись непомітно й нечутно, як тіні.

Покій аж задихався від мішаного аромату парфумів, квіток, есенцій і припаленого волосся. Три фригійки закінчували зачісування августи.

Зачіска була дуже химерна: над чолом підносилась волосяна діадема, з якої, мов баранчики з горбка, скакали додолу кучерики.

Велика скринька тонкої роботи з мистецькими інкрустаціями була повна штудерних кучериків із цілком однакового, як у Сабіни, волосся. Августа дуже уважно вибирала ті, що їй подобались сьогодні.

Одна орнатрікс виймала їх із скриньки так обережно, ні-

би то були живі метелики, готові випурхнути крізь замкнені вікна. Друга виправляла їх легкими, зручними рухами. Третя, прийнявши в свої руки, мов святощі, з тонкістю ювеліра й м'якістю доброго лікаря встромлювала пришпильку з кучериком у відповідне місце на голові августи.

Дві молоді, по пояс обнажені муринки, непорушні, як вилиті з чавуну статуї, тримали перед августою срібне, досконало відполіроване люстро, в якому Сабіна контролювала працю своїх стрижійок.

А праця була марудна, забарна й провадилась майже у повній мовчанці. Часами тільки в ту задушливу тишу вшкрябувалось шкварчання блимаючого таємним блакитним світлом вогника, що на ньому нагрівались фризувальні щемки. Вогник видавався храмовою лампадою і надавав усій процедурі вигляд священного ворожбитства.

Цієї «містерії» не відчувала лише одна істота: трохи більша за звичайного кота, сіро-жовта, на августиних колінах. Був це улюбленець бездітної і вже старшого віку цезаревої дружини, їхневмон, званий ще «фараоновим щуром», або мангустою, – Аматус. Скрізь, куди б не їхала Сабіна, Аматус був при ній невідлучно. Всі знали, що коли б ця «фараонова криса» могла сказати свою волю, все життя двору відразу змінилось би. Ознакою особливої милості був для кожного дозвіл Сабіни погладити пухнату тваринку. Але вона зовсім не тішилася виявами уваги з боку чужих людей. На того, хто дотикався шерстки Аматуса, він звичайно цілком нед-

визначно вириччував свої ясно-червоні очі. А той, кому припала честь гладити «щура», намагався скоротити вияви своєї до нього прихильності.

Це було подвійно небезпечно: августа вірила в «прозорливість» свого мазунчика. І з його відношення робила висновки про ступінь зичливості прихожого до своєї особи.

Сніжно-білою, оздобленою перстнями й браслетами рукою августа безперестанку гладила Аматауса. Коли-не-коли схилялась до нього й промовляла ласкавим голосом так, як матері говорять із малими, дуже розпещеними дітьми. Тоді стрижійки спиняли свою працю, на їхніх обличчях розквітала солодка ніжність. І вони нерухомо чекали, поки августа підведе свою божеську голову.

Зненацька піднялась заслона, і з-під неї виплила невільниця-нубійка з руками зжовленими навхрест на грудях. І замерла біля порога, чекаючи на дозвіл говорити. Сабіна поглядом дозволила їй це.

– Ясний сенатор Татіан, – ледве чутно промовила нубійка, – прохає дозволу й ласки прийти перед очі божеської августи.

Сухе змуджене Сабініне обличчя освітілось цікавістю.

Августа поцілувала Аматауса, обережно поклала його на руки невільниці-пестунки звірятка, яка мала за обов'язок бавити й доглядати мангусту. Вільною рукою Сабіна зробила знак служницям і промовила:

– Закінчуйте! За хвилину хай сенатор увійде.

Справді, за хвилину стрижійка закінчила свою творчість і вийшла з покою.

Двоє дівчат поставили перед августою фотель і зникли вслід за стрижійкою та іншими служницями.

Татіан ще на порозі глибоко вклонився. Нечутно підійшов до августи, щоб поцілувати край поли її одежі, і з задоволенням впевнився, що на цей раз йому не доведеться пестити Аматауса.

– Сідай, Татіане, – вказала Сабіна на крісло біля себе. – Радю слухатиму, якщо ти приніс добрі новини.

– Тільки добрі, – бадьоро, але тихим голосом відповів патрицій. – Пророцтво відбулося якнайліпше, сподівання божеської августи сповнилися. Все сталося, як ти бажала.

– Радію, – роз'яснилось ще більше бліде обличчя Сабіни. – Але цікаво знати, що саме напророковано? Знаєш подробиці?

– Дещо знаю. Не турбував би зайво тебе. Пророковано різне... між іншим, цезареву владу Антіноєві.

Сабіна потемніла, але в очах сенатора блиснув невловимий усміх. Татіан починав мистецьку гру, в успіху якої був певний. Бо ж Сабіна не мала для нього жодної загадковості, він міг одним реченням викликати в неї бажаний настрій.

– Так, августо. Але це зовсім не зле. Бо славний цезар був задоволений.

Сабіна потемніла ще дужче. А коли вона простягла руку, щоб взяти флакончик із заспокоюючою сіллю, Татіан потяг

за другу віжку:

– Тільки Антіноя таке пророцтво навряд чи втішить. І пророк обіцяв йому трон, але тільки колись. По цезареві, що має заступити Адріана.

Помітивши, що Сабіна затримала рух і не понюхала солі, додав:

– А влада першого Адріанового наступника буде закурена вогнем війни.

Августа нюхнула солі.

– Але той цезар буде рішучий муж і тим не журитиметься.

Сабіна знов вияснилася.

Як кожен, хто ворожить, вона вклала власний – бажаний їй, – зміст у слова ворожбита. І цілком ясно бачила у сказаному образ свого кандидата – Люція Вера.

Татіан бачив її думки й продовжував:

– Панування Адріанового наступника, казав пророк, буде несприятливим для розквіту мистецтва й філософії.

Сабіна задоволено мотнула головою, бо обіцяне мало знищити саме те, за чим найдужче побивався Адріан.

– Але війна приведе до внутрішніх розрухів і прикростей, тому історія зробить це панування темною плямою, на якій ореол слідуючого цезаря, тобто Антіноя, засяє тихою, ясною зорею. І народи Римської імперії благословлятимуть його як Олімпійця.

Августа раз за разом двічі понюхала солі й зблідла.

– Та це буде аж тоді, коли гіацинтові кучері божеського

Антіноя побіліють, як вершина Гімета під снігом, – може, за двадцять, а може, й за сорок літ.

– Хто пророкував? – запитала заспокоєна Сабіна.

– Діодор, найславніший пророк із Серапеума, – спокійно відповів Татіан.

– Невже ж тобі пощастило притягти його на наш бік? Подивляю твоє мистецтво, Татіане. Він, певне, говорив те, що ти йому підказав.

– Гадаю, божеська, що пророк говорив із натхнення. Але боги милостиві до тебе, то пророцтво було таке, що формою заспокоїло цезаря, а змістом може задовольнити й августу, бо не перешкоджає йти дорогою, яку бачить тільки її божеська мудрість. Дозволь не розповідати подробиць, щоб не затримувати тебе в цей дорогий тобі час. І мене вже чекає цезар. Кличе тинятися з ним десь по пустині, оглядати святині, розкидані по оазах. А щодо оракула, то головне ти знаєш. В дорозі я довідаюсь від цезаря подробиці.

Сабіна знов проясніла й жваво запитала:

– А нічого не порадив оракул Антіноєві?

– Аякже! Саме так, як ти, божеська, могла б бажати: щоб сидів тихо й спокійно та цікавився всім, що не має відношення до влади, аж поки не прийде його час.

– Це дуже добре! – одверто зраділа августи. – Хіба ж ляльці місце на троні? А це ж лялька! Мальована лялька! – додала погірдливо.

Замислившись, перебирала перли свого намиста.

– Але ж... часами... ляльки розбиваються, – промовила, немов до себе, і глянула просто в вічі сенаторові.

Той не моргнув і відповів:

– На все свій час. Тепер було б ліпше, якби лялька перестала бавити. А це трапляється, коли лялькою починають цікавитись інші. Маю відомості, що наш «мармуровий бог» почав сходити із свого постаменту... принаймні вночі... щоб забавлятися флейтистками.

Сабіна знизала плечима:

– Мудрий ти, сенаторе. Але не мав би зважати на дурниці. Було б, мабуть, ліпше, коли б на поміч нам стала якась освічена патриціанка. З флейтисток не буде помочі.

– Звичайно, коли б, наприклад, Бальбіла... – іронічно почав Татіан.

– Саме Бальбіла. Вона достойна дівчина, нам цілком віддана. Я сама поручусь за неї, за її відданість.

– За відданість – я також. Але... хто поручиться, що ради відданості вона легко відмовиться й від цезарського пурпуру? Пурпур же такий червоний, що не раз сліпив очі й мудрішим за мудру Бальбілу.

– Але ж... що ж може вийти з якихось залищань до флейтистки?

– Августо, для бажаних наслідків кожен рік можна зробити причиною. Вона гарна й повна поезії. Я її бачив, цю поетку-варварку. Бачив, як вона танцювала. І скажу, що на такі принади ловились і твердіші за богоподібного Антіноя. Але

танцюристка й у сні не мріятиме стати для патриція чимсь іншим, як тільки приємною забавою. А тим часом можуть прийти зміни. І чим буде менша ця «забава», тим більше пошкодить вона маєтстатові кандидата на трон. Навіть в очах самого августа.

– Я завжди кажу, що ти погано знаєш Адріана, – покрутила головою Сабіна.

– А я завжди згоджуюсь, августо. Але гадаю, що коли Антіною замість високих наук і оракулів почне цікавитись приватною хореографією, настануть більші чи менші – це по бажанні – осудовиська, вони ж бо робляться часом і без участі тих, що братимуть у них участь, – додав сенатор, усміхаючись.

– Побачимо, – відказала Сабіна. – Я певна, що мої друзі вчасно помітять все корисне для справи.

– Для імперії, божеська. Я знаю, як це тебе болить. Так можу йти? – спитав він, бачачи, що Сабіна взяла іншої солі й почала терти собі скроні.

Татіан був задоволений. Повний, аж переповнений енергією, ще з юнацьких літ почав він плести тонке плетіння політичного мережива. Кохався в небезпечних грах і досяг в них мистецтва.

Ще в Атенах випадок звів його з іберійцями. Всебічно обдарований Елій Адріан, глибокомудрий і дотепний, вельми сподобався майже на десять літ молодшому від нього Татіанові. Вони заприятельжились. Всі дивувались винятковим здіб-

ностям і сильній волі Татіановій і вважали його за наступника бездітного цезаря Траяна, зважаючи на їхні родинні зв'язки. Сподівались, що після Траяна, який мав лише одно завдання: підбити під римських орлів якнайбільше земель, Татіан піднесе внутрішній розвиток імперії.

– Як я цього чекаю! – сказав якимось Адріан своєму приятелеві.

– І зовсім зайво, друже. Я більше люблю природу, як людей. А цезарська слава мене ніяк не тягне. Тобі б бути цезарем, Еліє! Тоді імперія засяяла б всіма барвами веселки.

З того часу здобути для приятеля трон стало життєвою метою Татіана. Поглибивши прихильність до себе з боку августу Плотіни, він протягом кількох років вів послідовний і мудрий наступ на Траяна. Справа стала на певний ґрунт, коли Татіанові пощастило одружити Адріана з Сабіною, родичкою Плотіни. Було цілком природним, що бездітний Траян незабаром усиновить Адріана й призначить його спадкоємцем свого трону.

Це сталося 117 року нашої ери. 11 серпня того ж таки року Адріан обняв владу над Римською імперією. Чесний, прямодушний, вчений і митець, Адріан і на цезарському троні не скидав з себе білого плаща філософів і не забував про службу Татіана.

Та щодалі біг час, тим менше сходились приятелі у своїх поглядах. Здебільшого імперськими справами порядкував Татіан. Але так, що того й не підозрівав цезар. А коли бі-

ля Адріана став найближчою особою Адріанів земляк, теж з Іберії родом, Аврелій Антонін, і коли потім, з подорожі по Бітинії, Адріан привіз із собою красною юнака Антіноя, якого називали Адріановим сином, Татіан все частіше покидав Рим для своїх безмежних маєтків у Сіцилії, невдоволений з поведінки цезаря.

Для гри він висунув на місце наступника цезаря Люція Вера, хворого на сухоти патриція, чому дуже співчувала Сабіна, яка враз зненавиділа Антіноя, сина християнки чи невольниці. Татіан добре знав, що Вер ніколи не досягне трону. Але ним можна було «грати».

Адріан ніколи і ні в чому не згоджувався з Сабіною і Вера не любив. Із-за нього ставав у гостру суперечку з сенатом, який мав тоді велику силу.

Про Антіноя враз постала чутка, що він потаємний християнин, бо носить завжди на шії медаль, на якій зображене ягня і дві грецькі літери: альфа і омега, Антіной сам казав, що ця медалька – його єдина пам'ятка про матір. І Татіан враз вирішив, що це під впливом християн, від яких август привіз Антіноя, так збільшилась смішна й прикра забобонність Адріана. Але вирішив також, що варто цю забобонність використати. І переконав Адріана, що коли вже вони в Єгипті, то варто мати пророцтво від найвищого пророка славної святині Серапіса.

По відвідинах у Сабіни Татіан побував і в цезаря, і в різних визначних осіб Александрії та цезаревого почету і повернувся додому лише на обід, тобто перед заходом сонця. Антістос чекав вже його. По обіді приятелі перейшли до таблінуму.

– Знаєш, – зауважив Антістос, простягаючись на ложі й заложивши руки під голову, – коли ми повернулись з храму на симпозіон до Доріс, Пріск дуже недвозначно підкреслював мені, що так добре полагодили справу виключно завдяки йому. Як це тобі подобається?

– Дуже мало, але не дивує, – Татіан відпив із чари. – Правду кажучи, без Пріска ми на цю арістофанівську комедію не зважились би. Він може так думати, але висловлювати такі думки – необачно.

– Так. Справедливо: необачно всім нам, але чи не найбільше...

– Очевидно, йому. Бубон він! Я ніколи не був закоханий до вояків. У них занадто дужі голоси, неелегантний лексикон і багато темпераменту. Ну, й похвальби. Це, може, й добре у полі, але не в спокої і не в храмі.

– Істинно. Саме про це я міркував сьогодні. До того ж мені прикро, що Пріск не вміє «грати для гри». А враз хоче виграшу, вірячи згаданому тобою Арістофанові, що впевняв

ніби: де нема нагороди – там нема й мистецтва.

– Такі незмінно програють, – згодився Татіан.

– Таж з ними можуть програти й ті, що були в їхньому товаристві.

– Отож це мене й непокоїть, Татіане. Ми допустились помилки.

– І що ж? – спокійно, як і раніше, запитав Татіан. – Вчасно помічена помилка не страшна. Її легко направити. Упертими в помилках лишаються тільки дурні.

– То дозволь, я докінчу, – підвівся на ложі Антістос. – Помилку треба виправити враз і досконало.

І він повернув додолу, до землі великий палець правої руки. Це був рух званий *pollice verso*, яким у цирку глядачі дозволяли переможцеві-гладіаторові вбити переможеного.

– Безумовно. Для спокою імперії це буде найдосконаліше. Але не варто доручати такої справи рабам чи піратам з острова Фароса. Як гадаєш – хто?

– Найпевніше, щоб подбав про це я сам.

– Вене. А я, їдучи завтра з цезарем до сфінксів, не забуду помирити його з Пріском.

– Добре. Киньмо цю тему. Маю ще друге питання. Чи не варто було б порозумітись з Діодором, або якось порадити йому на якийсь час подорож по оазах?

– Що ж? «Роби, як визнаєш за краще», – Діодоровим голосом промовив Татіан.

Приятелі зайшлися сміхом. За дверима голосно гикнув

раб. Антістос з питанням поглянув на Татіана.

– Це – раб, що пильнує, щоб ніхто нас не підслухував. Німий, як і більшість моїх хатніх придверників.

Раб гикнув знову.

– Але він діє мені на нерви! Може б, ти... подарував його Сабіні? А біля дверей посадив пса. Як роблю я, – порадив Антістос.

– Слухняність – чеснота жерців, – знову передражнив Татіан. – Виконаю твоє бажання. Ага, хотів тобі сказати, що пророк – милий дідусь, і мені дуже сподобався. Гадаю, що такий мудрий чоловік зрозуміє ліпше за Пріска вигоду мовчання, коли... пошився...

– В легати, – підкинув Антістос. – А подарунки йому послано?

– Вдвічі більші проти первісного наказу цезаря. Хай знає, що ми вміємо дотримувати обіцянки.

Випили по чарі.

За дверима знову, ніби впав зі скелі, гикнув придверник. Татіан встав, відчинив двері і зробив знак.

За хвилинку перед приятелями став інший слуга.

– Вина! І заміни придверника.

– З пророком чудово, – почав Антістос, – з Пріском також буде добре. А от не йде мені з думки Сабіна... Мовчати – чеснота не для неї.

– Але! Що з того? Стара, розмальована лялька. «А лялька, зрештою, розбивається», – згадав Татіан Сабініні слова.

– Це непогана думка, – згодився Антістос.

– Не моя, а її.

– Авторство не важне. Я чогось згадав про подорож Агріппіни. Цікаво було б побачити таку галеру. Кажуть, гарна була.

– Агріппіна? Ще б пак, коли навіть Нерон здивувався, побачивши її мертву.

– Ні, я не про Агріппіну, а про галеру. Чи ти бачив ту, що її готують для подорожі цезаря до Тебів?

– Ні.

– Варто подивитись. Ми ж на ній також попливемо.

– Добре. Від моря, певно, віє прохолодою, а тут немов трохи парно.

За хвилю раби готували приятелям одяг й лектику для прогулянки.

V. Цесарки

*О Еросе, прекрасний Еросе!
Ти довго панував ще перед тим,
Як було створено цей світ.*

Помпейська епіталама

Був день відпочинку.

Але Ізіні цесарки з досвіта працювали, як найняті: без перестанку хитали розмальованими голівками, то збігались до купи, то розкочувались по обійстю, дрібно клепаючи, мов пальовими паличками по ебенових теорбах. Аж зрябіло Ма-реотійське озеро. Здавалося, не буде кінця запальним змаганням птиць, що творили гамір, дужчий за сварку перекупок з Рибного торгу.

Не лише в Ізіному домику, а й у сусідів, переважно людей тяжкої праці, попркидались раніше, ніж мали в святочний день. Але не гнівались; у кожного виникала думка: чи не пророкують цесарки дощу, що його майже п'ять років не бачила Александрія? Стробус вийшов умиватись до фонтана й зустрів там Афру, яка набирала воду.

– От, завела наша цикада цокотух. Усіх цикад заглушать! – усміхнувся філософ до Афри.

– Всяке дихання най хвалить Сотворителя, як вміє, – лагідно відповіла вона, добре знаючи, що Стробус і сам, з влас-

них грошей, купив чимало до Ізіного табунця.

– Чи не на дощ розговорились? Не дали тобі виспатись.

– Ні, сьогодні я їм вдячний. Мушу якнайшвидше з дому.

Він похапцем умився, нашвидку з'їв жменю солоних олив, випив гладущик ячмінного пива, накинув святочний, свіжо вичищений у фулоніці білий плащ і знову вийшов у двір.

– І тебе звели на ноги цесарки? – привітав він грекиню, що, сидячи під перголою, тримала в лівій руці снідання, а правою моделювала на дошці барельєф.

– Може, на громовицю, – озвалась Гелене. – От хоч би. Відколи я в Александрії, ще не бачила тут дощу.

– Можливо: вітер же «з Рима», – відповів Стробус утертим жартом, яким характеризували вітер з Європи. – Так побіцяй, Гелене, офіру Гермесові. Маю надію сьогодні закінчити з Лізієм. Оце іду просто до Хризіс.

– На щастя! Але, не погнівайся на мене: як скінчите, не заходь дорогою до Состена.

– Не бійся, – усміхнувся філософ, – сам пам'ятаю, що грошам не слід вірити. І оминаю попіни, коли в кисеті більше, як треба на день.

Перед ворітьми побачив Ізі, що саме верталась з чергового бенкету:

– Скажи, дитино, Стробусові: «на щастя».

Ізі привела до порядку хату, свою і Стробусову, переодяглась і вийшла надвір. Сіла на кам'яну лаву проти Гелене, об-

хопивши руками коліна, й дивилась у далечину. Була сумна. Навіть виняткове цокотіння цесарок не притягло її уваги.

Гелене швидко моделювала, коли-не-коли поглядаючи на Ізі, і стримувалась: гадала, що та довго не втерпить і заговорить.

Але Ізі мовчала надто довго.

– Чи спиш, дівчино? Чи щось тобі сталося?

– Я думаю, Геленіон... думаю, думаю... І нічого не можу вигадати.

– Здається, ті думки змінили й твою вдачу. Ти – не цикада, а смутний кипарис.

– Геленіон! Мене зурочили! На мене напустили якісь чари! Я роблю одно, а думаю інше. Ось і цю ніч серед танцю я побачила раптом себе ніби в якомусь храмі... посеред нього стояла одинока статуя бога. А я ніби танцювала... потім немов щось вдарило мене по очах, і я зомліла від жаху. Я впала на самому закінченні... коли Психе вмливає. Овації були страшні! А мене винесли з подіуму. Це, мабуть, так мені поробила Меланто-тесаліанка.

Гелене похитала головою:

– Ні, дитино. По-перше: не кожна тесаліанка чарівниця. По-друге: тобі треба виспатися. А кінець кінцем, справа не в Меланто і не в чарах. А в твоєму серці.

– Воно ж мені й болить, – взялась руками за груди Ізі. – Але що маю чинити?

– Дитино, кожен мусить зажити першого кохання. Але від

того мало хто вмирає. В тебе, справді, справа складна. Тож мусиш міцніше взяти себе в руки. Глянь, як блискуче до тебе всміхається життя. Ти ще дівча, дівчинка, а вже славна гістрія. За пару тижнів.

– Знаю. Розумію... Але ж мене сьогодні ніщо не тішить. Хоч... якби ти тільки чула ті оплески... овації...

– То й не дратуй богині Тіхе, коли вона всміхнулась тобі. Ізі вхопилась рукою за подарунок Хризіс. Сяюче золотими оздобами й зеленими вогниками смарагдів намисто було завжди на Ізіній шиї і при скромній хатній туніці.

– Мені неймовірно щастить, відколи ношу на собі цей амулет. Він чарівний. Я ані не мала часу тобі розповісти про його перший чин. Батиллові переказали, що я у Доріс злякалась, збила музику. Зробила осудовисько школі. Як він мене лаяв! Гірш, як винувату рабіню. Я мовчки слухала. Нарешті не втерпіла й сказала: таж саме за ту «Дафне» я й дістала від Хризіс оцю оздобу. І раптом сталось диво: Батил остовпів. Змішався й нарешті лагідно сказав: «Все може статися. Трапляється й старому мімові злякатись. Але ж – не розгубитись! А тоді – танцюй що схочеш. Бо дурні не розуміють, а розумні не здивуються».

Згадка трохи розвеселила Ізі. Вона відскочила по зерно своїм цокотухам, потім знову сіла біля Геленіон.

– І сьогодні мені заплатили великі гроші, – промовила.
– От я й кажу: за рік, за два ти станеш зовсім заможною. Давно ти його бачила?

– Батила?

– Та ні! Антіноя...

Ізі захвилювалась.

– Геленіон, я люблю тебе, як сестру, й нічого від тебе не приховую. Бачу його щодня! З того вечора, що він мене зустрів під школою і я не могла втекти, бо там, знаєш, немає жодної бічної вулички.

Малярці було дивно: зовсім не так поводяться патриції з танцюристками, як цей майбутній цезар. От Лізій, хоч і зруйнований, настирливо чіплявся до Ізі, а той...

– Він-бо справді бог! – переконано продовжувала Ізі. – Я це знаю! І так боюсь, боюсь...

– Як справжня Дафне, – докінчила за неї малярка. – Моя рада тобі, Ізі...

Рипнули ворітця, і між півкулями щебетух-цесарок, немов великий квітучий гранатовий кущ, стала в туніці Фаніон.

– Та цитьте-бо! Кша-кша! Дзвонять, як сіструми! Радуйся, Ізі! Радуйся, Геленіон!

– Радуйся й ти, Фаніон! Добре, що прийшла, буде нам більше свято.

– А ти товстієш, качечко, – похитала головою Гелене. – Це тобі не до лиця.

– Ой, Гелене! Не печи хоч ти мене! Наш старий верблюд Батил уже загрожував, що викреслить мене з хору. А що ж я можу зробити...

– Коли кортить солодкого, – додала Ізі.

– Ну, кортить. Це правда. Однак я пам'ятаю поради Гелені і складаю сестерцію до сестерції. Вже недалеко й до сестерціуму, бо ж сама бачу, що ніколи мені не бути гістрією.

– От такої! А чому?

– Бо я з природи тілиста. І є для мене ліпша справа. Як назбираю грошей, – але це таємниця, анічичирк у школі.

– Ні?

– Ми з мамою почнем продавати медові тістечка. Вже й місце надивились: біля школи Калікрата. Знаєш?

– Так ти ж сама з'їси всю крамницю.

– Не бійся, Геленіон. Я александріанка. І ціну золота знаю. Але яка я буду щаслива, коли вже не бачитиму того крокодила, того чорного бабуїна, гієну Батила. Подивіться: мабуть, синці лишилися, так вчора понабивав мені очеретиною литки.

Дівчата цокотіли, мов цесарки. І не помітили прихожого, лише здивувались привітанню статечного й незнайомого голосу.

– Радуйтеся, дівчатка. Бачу, що все у вас є: краса, спокій, веселощі. Бракує лише того найсолодшого, що лежить у цьому кошику митця Діомеда.

Мова була підкупляюче приязна й полонила дівчат ще раніш, ніж захожий відкрив свого коша, і відтіль засміялись легенькі й білі тістечка. Фаніон заплескала в долоні:

– Таж ми щойно про них говорили!

– Стривай, стривай, – стримала її Ізі.

– Я мушу почастувати вас обох. Бо я тепер маю багато грошей, а ми ж іще й не святкували, що я – гістрія!

Діомед дуже уважно огорнув поглядом Ізіну постать, попросив напиться і промовив до Фаніон, що подала йому води з фонтана:

– Дуже мила в тебе сестричка. Спасибі тобі.

– То не сестра мені, пане. То Ізі, моя подруга по школі.

– Так ви ще школярочки, голуб'ята. А вона, – хитнув у бік Ізі, що повертала з хати з глечиком гранатового соку, – жартом назвала себе гістріонкою?

– Добрі жарти, пане! Я б вельми хотіла мати змогу так жартувати. Та вже кілька день, як наша цикада, як ми її називаємо, знаменита на всю Александрію солістка.

– Та ну! Лиши! І язичок же в тебе! – спинила її Ізі, вибираючи з кошика тістечка.

Гелене прилипла поглядом до продавця. Був високий, міцний, своєрідної краси й сили. Особливо вражали світлі, довгі вуса, що звисали з темного, на бронзу опаленого обличчя аж на груди. Грекиня прищулила око й розглядала, як формувалися тіні під розумними й дуже молодими очима, створюючи, мов саяво, віночок тоненьких зморщок.

– Коли буде ваша ласка, й коли б я вам не дуже заважав, дівчатка, то дозвольте мені трошки відпочити. Болить мене нога, а я тиняюсь спозаранку.

– Сідай, сідай, госте, – запросила Ізі, – дозволь, я дам тобі

до води соку.

– А я вже з твого дозволу, меркаторе, спробую зробити ескіз з твого обличчя.

– Таж ви тут усі митці, – здивувався прихожий. – Прошу, прошу. Тільки ж чи смію я говорити? Я дуже цікавий. Ну, й балакучий.

– Можеш, – відповіла задоволена малярка.

І враз взялася ліпити плоскорізьбу гарної й незвичайної моделі.

– Я ще сама буду тебе бавити.

– Спасибі тобі. Видно, добра в тебе ненька, що виховала таких чемних доньок, як ти та Ізі.

– І я чужа для Ізі, ти ж бачиш, – показала стеком на своє стрижене волосся. – Я в жалобі. Не маю ні неньки, ні тата. Я чужинка і тут заробляю свій хліб. Ізі сирота й сама на себе заробляє своїм мистецтвом.

– То виходить, що ви всі собі чужі. А мені спочатку здавалось, що ви сестри.

– Де ж таки, – дзвонила Фаніон, – придивись, які ми всі різні. Та й з різних сторін. Геленіон – з Коринта. Я – напівегіптянка, александріянка, а Ізі... я навіть і сказати без помилки не зумію, з-за якоїсь великої ріки.

– З-за Дунаю, – додала Гелене.

– Ах, з-за Дунаю! – повернувся Діомед. – Сиджу, сиджу! Велика, гарна ріка Дунай. Був я там колись. А найбільше там людей, що звать себе аланами або гелонами.

– Ні, я з роксоланів, – озвалась Ізі, – принаймні небіжчик татко про це згадував, і мама також. Тільки я татка майже не пам'ятаю.

– Роксолани сміливий і волелюбний народ, добрі вояки. А ще ліпші їзди.

– Тато був славний їздець. Не дурно ж він був декуріоном.

– Декуріоном? – здивувався Діомед. – Вибач, що питаю: де ж він служив?

– В Тінгісі. Він ще мав знаменитого коня, що його купили для цезаря.

– Бористена! – дуже і враз оживився Діомед. – Як би ж таки я не знав Бористена? Я сам за молодих літ був непоганий їздець. І нічого так не любив, як коней. Тож знаю кожного доброго коня. А вже Бористена! Йому ж поставлено два пам'ятники. І сам цезар склав епітафію йому! Аякже! Тільки цього коня не купили для цезаря, а послано було його цезареві дарунком.

Меркатор сказав про себе правду: був балакучий, і все його дуже цікавило. Він вже розпитав, відколи й як вони живуть у «товариському» домику, що раніше належав Ізіній небіжці-матері. І скільки в Ізі цесарок, хто їй подарував таке гарне намисто, і як їй приходить філософ Стробус.

– Мав, кажеш, стоїчну школу в Цезареї? А тепер має її в Александрії?

– Але ні, тут він помагає купувати нерухомості. Це дуже добрий і мудрий чоловік.

Розмову перервали діти: неначе хтось сипнув їх повною жменею на подвір'я. Той мав у руці кошик, інший – торбинку через плече, дехто в листку пальми приніс із собою вогку глину. Це були учні Геленіон, її «школа моделювання». Вони приходили до малярки здебільшого у святочні та вільні для малярки дні. Малеча привітала вчительку і юрбою кинулась до Ізі.

– Ось тобі жучок, на пришпильку, – подав їй висушену зелену «оленку» малий пузанчик.

– А від мене лотос! Дивись, який синій! – наввипередки гукала кучерява дівчинка. По її червоному, як півонія, личку збігав цівочками піт.

– Дивись, як по мені тече сонечко, – показувала вона пальчиком на свої щічки.

– Я сьогодні не приніс нічого, але як впіймаю, принесу тобі живого ібіса, – обіцяв інший малий хлопчик із ластовинням. І, пхнувши спітнілу дівчинку, діловито додав: – Ізі, візьми мене на ручки!

– І мене!

– І мене! – тиснулись інші.

– Та за вами й цесарок не чути! – сміялась Фаніон, до якої також липла дітвора.

– А йдіть лишень до мене, дістанете пундичка по шматочку, – покликав Діомед.

– Ні, ні! – запротестувала Ізі. – Сьогодні я частую всіх! Діомедів кошик спорожнів.

– Спасибі тобі, меркаторе, – подякувала Гелене, складаючи свій ескіз та інструменти. – Діти, за мною!

– Але ж гарно! Дуже гарно! – похвалив шкіц продавець.

– Так ти звешся Гелене. Грекиня з Коринта? Хто знає? Може, колись Діомед розбагатіє, тоді замовить тобі свій портрет.

З озера нараз кинувся на місто божевільний вітер. Ворота голосно хряпнули й тремтіли, немов з ляку. Дрібний пісок, неначе його хтось злісно жбурнув з велетенської жмені, впав на стіни. Дерева й кущі в садочку схилились аж до землі перед невидимою, грізною силою.

Всі глянули на озеро: з-за нього, з південного заходу, швидко сунув темно-жовтий мур. То здіймався пісок з Лівійської пустині.

Але вгорі ще було ясне блакитне небо. Тільки з-поза піщаної стіни підводились купами білі кучеряві хмари.

Цесарки зникли з двору.

За мить набіг новий подув із пустині. Теплий і гострий, він викинув із якихсь таємних схованок цілі табуни різних птахів, що прудко летіли, перевертаючись у повітрі, як шматки паперу. Розпечена земля, повна жаху, але й жаги та надії, припишкла. Здавалось, вона спинала до неба висохлі, кощаві руки.

З-за озера озвалась могутня, але ще далека відповідь:

– Іду-у-у!.. Не забар-р-р-юся!

Від того голосу озера враз потемніло й вигнуло, мов наї-

жену з переляку, спину. По сугорбистій поверхні Мареотісу із свистінням і зойком втікали щосили один поперед одного тисячі білих зайчиків шуму й піни. До них припадали буревісники.

В дворище прожогом ускочив Стробус.

– Хутчій! До хати! – гукнув він. – І біси вже танцюють свій дощовий танок.

Дівчата хапали все зі столу, вже заплетеного зеленими косами перголи.

– От, засидівся... – ніяково озвався Діомед, складаючи кошика. – А тепер і змокнеш. Того ж мені й нога боліла.

– Перечасуй у нас, – запропонувала Ізі.

– Однаково ж на вулицях не буде покупців. А кошик порожній, – підтримала Фаніон.

Діомед подивився на Стробуса.

– Лишись, чужинче, – лагідно промовив філософ. Він був у доброму настрої.

– Хоча дари природи, скажім для прикладу... – почав було, але не договорив сентенції, бо вітер закрутив йому на голову плаща. Хмари, важкі й потемнілі, були вже долі й міцно обіймали озеро.

Почався хаос.

Дівчат, Стробуса, Діомеда – всіх разом до хати пхала могутня незрима рука.

VI. На Лохіасі

*А руки скручені за спину,
І звикли вже до пуги.*

Секст Проперцій.

На самому кінці вузького Лохіаського півострова, чи певніше коси, заховавшись від гучного життя Александрії, потопав у садах невеликий палац, що його вибрав собі за резиденцію цезар Адріан. У промитому зливою повітрі та зелені цей затишний куточок міста золотився у сяйві западаючого сонця, мов поринаючи в подвійній блакиті: неба й моря. Меви білими смугами ткали у тій блакиті густі мережива, то ширяючи у високостях, то плазуючи над поверхнею води. З садів віяло свіжістю й ароматами ще заплаканих від радості квіток, що тихо шелестіли під легеньким подувом з моря й тим підкреслювали – в дійсності неіснуючі – спокій і тишу цього чарівного й самотнього куточка.

На мармуровій терасі, причепленій до палацу так, ніби вона ось-ось була готова скочити в море, улюблений цезарів джура, нерозлучний з Адріаном у всіх мандрівках, Матор, оглядав накритий на три особи стіл.

Втомлений безупинними святкуваннями август виїздив на кілька днів оглянути піраміди й славного гізехського

сфінкса.

Щойно повернув з подорожі й висловив бажання повечеряти в товаристві тільки двох найближчих йому людей: Антіноя та свого приятеля, «управителя держави» Аврелія Антоніна.

Для них і була приготовлена на терасі вечерея.

На столі панував зразковий порядок. Однак Мастор уже кілька разів робив поправки. І тепер він знов пересунув срібні мисочки з білими оливками так, щоб вкупі з соленими рижками з Норікума вони відразу всміхнулися цезаревому погляду, бо Адріан їх дуже любив. Потім випростався, позіхнув, розправив свої довгі світлі вуса й сів на мармурових сходах, що вели з тераси в сад.

До нього підійшов великий молоський пес і поклав голову на коліна раба. Мастор гладив пса й тихо промовляв до нього:

– Ну що ж, приятелю? Вже й тобі обридла Александрія? Не беруть нас ані на лови, ані на прогулянки. Мабуть, ми вже швидко й забудемо, як воно спиться на вільному повітрі.

Пес зітхнув, ткнув Мастора носом у коліно, ніби відповідав:

– Правда. Наш пан тут не має часу навіть промовити до нас ласкаво, – і знову підставив голову під руку.

– Отож хіба тільки Мастор і погладить тебе, Аргусе. Але почекай ще трохи. Минеться оця Александрія, як і все на світі минає. Пан знову згадає про нас. І ще поганяємо з то-

бою в пісках пустині за левом чи в диких степах за туром. Треба вміти чекати, Аргусе. Бо все наше життя – саме тільки чекання та сподівання.

Аргус тихесенько заскавучав і наліг боком на Масторове стегно. А той читав у нього в очах відповідь:

«І це правда. Аде ж часами ми й самі не знаємо, на що й чого чекаємо».

З саду дихнув свіжий вітерець і заніс ситий запах зрілих фруктів. Недалеко з алеї виступили дві біло одягнені постаті: Антіной і Аврелій. Мастор помалу підвівся їм назустріч.

– Сиди, Масторе, сиди. Дай спокій натрудженим ногам. Тут нема чужих. Все свої.

Аврелій теж сів на сходах. За ним сів і Антіной. Аргус підійшов до юнака й обнюхував йому туніку, сандалії, руки.

– Здається, Масторе, що тобі вже стукнуло п'ять десятків? – спитав Аврелій.

– Правда, пане. Вже підкрадається старість.

– Чи ж не час би вже тобі бути цілком вільним, а не військовим бранцем, і відпочити, як личить цілком вільній людині, а не служити як невільник?

– А куди б я з цією «волею» подівся?

– Ну, куди! Хоча б додому, до своїх.

– Е-е! – махнув рукою Мастор. – Шкода й мови! Там вже всі мені будуть чужі... більше, як тут. Та й що б я робив із тією «волею» у краю, де, мабуть, все вже забули про волю?

– Знаю, що зле там у вас. Ганяють вас чужі: аллани та ба-

старни, чи готи, чи як їх там зовуть. Але все ж таки правдивий раб лише той, хто й не згадує про волю. Тоді це – рабство без порятунку. Ну, а ти ж увесь час, що я тебе знаю, жалієшся на долю свого краю.

– Що – жалітися, пане? Певно, що там, дома, не один жаліється ще дужче, ніж я. Бо їм дужче припікають всі ті аллани. А отже ходимо в ярмі, як ті воли в колодязному колі.

– Бо не прийшов ще на вас час, – докинув Антіной. – Треба ще почекати.

– Отож і ми з Аргусом так міркуємо, що все життя – саме чекання.

– Чекання стосується майбутності, – поважно відказав Аврелій. – І хоч мені це й сумно казати, але майбутність належить варварам, молодим племенам. Отже, і твоєму народові, Масторе.

– Мабуть, що так. Тільки тим «варварам», що не лише чекають, але й самі ту свою майбутність роблять. Ну, а ми... щось трохи не такі. Тільки й того, що добре гасаємо на конях. А через те, мабуть, і не можемо всидіти на землі, на «своїй» землі. От сьогодні я бачив одну землячку. Дівчатко – як пуп'яночок. Але ж думками – вся тут. Тут, куди її випадково закинула доля. Про свій край майже не чула нічого.

Аврелій виразно поглянув на Мастора. Той мовчки хитнув головою.

– Гарно тут, – озвався Антіной, легенько дуючи у писок Аргусові, що відвертався і чхав.

– А мені здається, що нема краще, як в Іберії, – зітхнув Аврелій.

Антіной здивовано поглянув на сенатора.

– Чи ж ти її ще пам'ятаєш? Чом же ти не вернешся туди, коли тобі нема кращого краю?

– Любов до рідного краю – як любов до коханої жінки, юначе. Іноді треба дужчого кохання, щоб від неї відмовитися, ніж на те, щоб лишитись при ній.

– Яка ж ціна такого дивного кохання? – знизав плечима Антіной.

– Ціна велика, коли ця любов велика й певна. Бо вона робить те, чого не можна зробити зблизька.

– Наприклад? Не розумію цього, – зацікавився Антіной.

– Ну, наприклад... Пам'ятаєш, як підносилося питання про збільшення данини в Іберії? Або про формування легій, призвичаєних майже до африканського підсоння, щоб послати їх на холодні германські границі?

– Але ж про те поговорили та й забули!

– А чому?

– Тому, що цезар змінив свою постанову. І сенат мусив згодитися, – відповів юнак.

– А чому? – з усмішкою знову запитав сенатор.

– Як чому? Хто ж це може знати – чому?

– А отже, припустимо, знаю це я, і тобі скажу, щоб знав і ти. Тому, що часом, коли, наприклад, отой наш роксоланин згадає про свій край, то й Аврелій Антонін теж зітхне й до-

дасть, що в Іберії – гарно, краще, як деінде. А від того вже не така шкода моїй батьківщині, що я в ній не живу, і що про неї не тільки август згадує частіше, але дещо знаєш і ти. Хоч більшість римлян уявляють собі Іберію лише місцем, відкіль привозять гарних кордовських танцюристок.

У Антіноя заблищали очі.

– А знаєш, сенаторе, як це дивно? Я тільки тут побачив одну справді натхненну танцюристку, хоч і не з Кордови.

Аргус махнув хвостом. Аврелій і Мастор усміхнулись.

– Розкажи ж. Чого ти приховуєш від друзів александрійське диво?

– Я нічого не приховую, – виправдувався юнак. – Тільки не було часу про це поговорити. Якась крилата Психе! А розумна, як Сибілла! І з доброго роду.

І Антіной з захопленням став розповідати про Ізі. Зненацька Аргус підніс голову й радісно закивав хвостом. Мастор зірвався на рівні ноги.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.